KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XVII-ik évf. September, October. 1882. 5-ik füzet.

DARWINISMUS ÉS A VALLÁS.

Gyorsabb és szélesebb körü hóditást tan alig tehetett, mint a jelen év tavaszán elhunyt nagy angol természettudós, Darwin Károly tana a szerves testek fejléséről. Nem ő volt ugyan az első, ki a fajok egységének hypothesisét hirdette, mert hisz az különböző formában oly régi, mint maga az emberi értelem tevékenysége. S az evolutio vagy közönségesen a leszármazás elméletének, a mint azt a német alaposság felkutatta, már tiszta nyomaira lelhetni Kant és Goethe irataiban. Lamarck franczia természettudósnál ez évszáz elején meg épen határozottabb körvonalozásban jelenik meg az evolutio tana. Mindazonáltal Darwin husz évi kitartó tudományos vizsgálódása s bámulatos megfigyelő tehetsége emelte azt a tudományban jelentőségre „A fajok eredetéről“ irt nagy művének 1859-ben tett közrebocsátásával. S jóllehet ugyanabban az időben egy másik angol természettudóst, Wallace-t is vizsgálódásai hasonló eredményre vezettek, de Darwin nyujtván a leggazdagabb anyagot az elmélet megerősitésére, s a fajok elkülönzésének s illetve leszármazásának megvilágositásául egy saját eredeti elméletet, a kiválasztás (selection) hires elméletét szolgáltatván, a fejlés tanát ma az ő nevéről átalán darwinismusnak nevezik.

A darwinismus tisztán természettudományi elmélet. Hogy mint ilyen már elérte-e a megbizonyitás azt a teljességét, mely igazságára nézve minden kétséget kizár, azt a kérdést feltenni és vitatni kivül esik czélunkon. Tény az, hogy a jelenkor minden nevezetesebb természettudósa, ha módositással is, csatlakozott ahhoz a nézethez, hogy az állat és növényfajok nem közetlen szökkentek elé a teremtő kezéből, nem egy „legyen“ szóra állottak elé a lények seregei, a mint az a héber felfogás szerint az emberiségnek eddig általánosan tartott közhite volt, hanem az egész szerves világ, beleértve az embert is, alsó formákból való fokozatos lassu fejlődés utján jutott mostani tökéletesebb létalakjához. S a darwinismust ma a tudományban egyetemesen elfogadott tannak lehet tekinteni. Mint tisztán természettudományi tan, ugy vehető fel, mint a mely a vallást közetlenül nem érinti, legfennebb csak tisztitására terjedhet ki a gondol-

kozásra tett alakító befolyása. De a darwinismus határai már anynyira ki vannak müvelőitől terjesztve, hogy a vallásnak nem csak külső határait érintik, hanem belső vonalaiba lépve eszmei erősségét fenyegetik elfoglalással. A természettudományok korábban elért vivmányai is szorongást idéztek elé az egyházban. De Galilei fölfedezése a föld mozgásáról, minden abból levonható következtetésekkel csak is odáig ment, hogy a régi, az egyház által utolsó szóig szentnek hitt bibliában is benfoglalt azt a téves nézetet, hogy a föld álló helyzetet foglal el a világtestek közt, megváltoztassa, s helyes nézettel cserélje föl. Az emberi szellem uj ismerettel gyarapodott, a nélkül, hogy az Isten birodalmából veszitett volna. Newton elmélete a vonzerőről, mely szerint az égi testek illető tömegükhez arányos erővel vonzák egymást és tartják fenn a végtelen ürben, csakis illustratiója amaz isteni tervszerüség csodálatos voltának, mely az egész világegyetemen oly bámulatosan átvonul. E tudományos ismeretek, ha első megjelenésükkor fel is rezzentették és zavarba hozták is az egyházat, de csakhamar világos lőn, hogy azok tisztán természettudományi ismeretek minden további igény nélkül és a vallást nem hogy veszélyeztetnék, sőt a vallásos szellem azokat fölvéve szemlélődésében erősb és biztosabb szárnyakat nyer az Istenhez felemelkedésre. Ámde a darwinismust már oly tanná tették követői, mely a vallást a leglényegesebb ponton érinti. Ugyanis a kiválasztás-elmélet három főeszméje közt ott találjuk a minden czélirányosságnak kizárását, a másik kettő levén a létért való küzdelem és átalakulás kisebb eltérések összegezése által. Nem lehet azért a legszabadabbelvü gondolkozásnak is megütközni a darwinismus által keltett harcz felett, mert a czélirányosság kizárása nem kevesebbet, mint Isten tagadását foglalja magában. S minthogy mi még nem jutottunk el odáig, hogy mint Strausst az „Universum“ vallásos gerjedelmeinkben kielégitsen, hanem reánk nézve egy öntudatosan és tervszerüen müködő Istennek az eszméje az első és legközelebbi tartalom, melyet vallásos érzésünknek a gondolkodás nyujt: érdekünkben állónak tartjuk, hogy a darwinismussal a jelzett ponton ismételten[1]) foglalkozzunk azt a kérdést téve föl: hogy a darwinismus s illetve a kiválasztás-elmélet és a czélirányosság-tan csakugyan kizárják-e egymást? vagy más szavakkal: A kiválasztás-elmélet min-

---

[1]) A darwinismusról folyóiratunkban még l. Dr. Brassai „Vallás és tudomány“ cz. czikkét 1873. évf. 8. köt. 209—223. l. „Teremtés és fejlés“ cz. czikkét 1878. 13. köt. 331—350. l. „Békekisértmények“ 1881. 16. köt. 343—352. l.

denképen azt bizonyitja-e, hogy a természetben esetlegesség uralkodik és nem engedhető meg az a nézet, hogy a szerves alakulások egy meghatározott terv szerint létesülnek? S e kérdés megoldására támaszkodva azokra a tudósokra, kik a darwinismust módositással fogadták el, s támaszkodva különösen Dr. Weygoldtnak a keresztény vallás védelmére alakult Haager-társulattól megkoszoruzott munkájára[1]) vizsgáljuk a változás (variation) törvényeit, a nemzés, táplálás, növekedés és elhalás életfolyami alaptényeit s végül a czélirányosság eszméjének az emberi öntudatban létezését.

A szerves testeknek a kiválasztási elmélet szerint egyik tulajdonsága: hogy változni, s a külső körülményekhez bizonyos mértékben alkalmazkodni birnak. Jól van. De hogyha a változás törvénye, a mint Darwin felteszi, csupán mechanikailag érvényesül, akkor a változásnak szükségképpen lehetségesnek kell lenni minden irányban és egy irányban sem lehet más határa, csak az, melyet a külső viszonyok szabnak elébe. Csak ugy érthető, hogy a szervezetek a külső életfeltételek esetlegességével szemben, melyhez folytonosan alkalmazkodniok kell, magukat fentarthatják t. i. a viszonyok szerint fejlenek ott és annyira, ahol és mennyire azok szükségessé teszik. De a kiválasztás-elméletre szükséges emez előfeltételnek, hogy a változás határozatlan és határtalan irányban történhetik, minden tapasztalás ellent mond. A szabad természetben azt látjuk, hogy a lények alkalmazkodásukban egy bizonyos czélig jutnak s ott aztán megmaradnak vagy pedig alátűnnek. És hasonlót tapasztalunk a mesterséges kiválasztásnál is. A kiválasztás tana szerint lehetségesnek kell lenni minden változásnak a legkülönbözőbb mértékben. De minden tenyésztő tudja, hogy csak bizonyos irányban és bizonyos határig lehet eredményt elérni s hogy épen ugy lehetetlen sarkantyus és sárga galambokat és sárga százlevelü rózsát tenyészteni, mint tök-nagyságra növelni az egres gyümölcsöt.[2]) Tehát a változásnak is meg vannak szabva határai és pedig nem kivülről, hanem belülről s igy az alakulás törvényétől, mely meghatározott benlevő terv szerint valósul és a külső körülmények esetlegességét csakis annyiban használja, amennyiben az formájának megfelel.[3])

A mennyiségi korlátozáshoz járul még a minőségi is az örök-

---

[1]) Darwinismus, Religion, Sittlickkeit. Gekrönte Preisschrift Von Dr. G. P. Weygoldt. 44—64 l.

[2]) Wigand Darwinismus stb. I. 54. l.

[3]) V. Hartmanu E. Wahrheit und Irrthum im Darwinismus. 96—103. l.

lés törvényében. A szervezet-alakulás a darwinisták szerint egy physico-chemiai folyamat. De e folyamat törvényeit müködésükben csupán a chemiai tulajdonság és az anyag tömeg-viszonya határozhatja meg, melyben azok hatólag nyilvánulnak. S hogy kiválólag a szerves természetről beszéljünk, csakis a külső, az anyagi létfeltételek: étel, ital és levegő az irányadó a physico-chemiai processusra. De ez esetben főleg ama tulajdonságok ismétlődése, melyek a processus előtt vannak, szóval az öröklés lehetetlen. Mert figyelembe véve különféleségét is a tápláléknak, mely a mechanikai életfolyamnak adatik, minthogy az két egyénnél se ugyanaz, az ember még se tudja belátni, hogy miért éppen a physico-chemiai törvények következtében a nemző és nemzett átlag nem egészen különböző, nem hasonlótlan, miért hogy egy néger gyermek, születése után mindjárt Európába hozva nem veszti el fajának physiologiai jellegét s nem lesz europai. Hogy oly változások nem fordulnak elé, hogy a gyermek még egyenlőtlen physico-chemiai feltétel mellett is a legapróbb jellegi és értelmi tulajdonságaiban is a szülőktől meghatározottnak lenni (determinált) látszik és szülői typusát sohasem veszti el, eléggé bizonyitja, hogy ámbár a szerves világban physico-chemiai törvényekkel van dolgunk, de ezek a törvények benső czélzatnak, magasabb eszmei kényszernek engedelmeskednek, melynek csupa napszámosai.

Épen igy szól a növés oeconomiájának a lex parsimoniae naturae-n alapuló törvénye is arra nézve, hogy a szervező természetnek nem tervnélküli, hanem rendes háztartási szempontjai szerint történik.

De legkiválóbban mutatkozik az ateleologiai vagy mint Häckel tulhajtva nevezi dysteleologiai felfogás helytelen volta az ugynevezett „spontan“ alakulásokban és a növekedésnek azzal kölcsönös viszonyban levő törvényében vagyis a titkos erejü változatokban. Hol van itt az állitólagosan mechanikailag müködő haszon és esetlegességi elv, hogyha a szervezet bizonyos részeinek átalakulása bizonyos más részeket is magával együtt megváltoztat a nélkül, hogy erre a külső körülmények kényszerhatása közrejárult volna? Itt a legelhatározóbb bizonyitékunk van arra nézve, hogy a szervezet részeinek egymásra vonatkozása eszmei köteléken alapul, hogy azok egy magasabb gondolat alatt állanak, mely a részlegest az egész szerint rendezi s igy a fajok typicus egységének fentartása felett örködik. És mégis éppen a correlativ változás törvénye az, melynek korlátolt kiható ereje mellett is talán minden más felett a legna-

gyobb fontossága van. Darwin soha sem emliti azt a nélkül, hogy ne nevezze „titokszerünek“ „kevéssé megvilágositottnak.“ — Ámbár ő ily kifejezésekkel semmi esetre sem akar a czélirányosság elvének engedményeket tenni, de mégis elismeri, hogy a spontan változatok, akár a legjelentéktelenebb egyéni különbözőségekben, akár az alakulat erős vonásu és hirtelen eltéréseiben jelentkezzenek, sokkal inkább függnek a szervezet alkotásától, mint a feltételek természetétől, melyeknek az ki van téve. De mi egyéb a szervezetnek ez a spontan, független szerkezete, mint czélirányellenes hangzásu kifejezés a czélirányosan „alkotó ösztön“ helyett.

Hogy az átváltozást csakis czélirányos szempontból lehet felfogni, azt a nemzés, táplálás, növekedés és elhalás életfolyami tényeinek vizsgálása is megerősiti. Ha mi t. i. Häckelt[1]) s benne a következetes darwinismust vesszük, e jelenségek igen egyszerüek s következésképpen könnyen felvilágosithatók. A nemzés t. i. nem egyéb mint két sejt, a him és nő sejt összenövése, a táplálás csakis az elhasznált anyagok kiválasztása és ujabb anyagok fölvétele, a növekedés a sejtek mechanikus eloszlása és összetétele és a halál nemcsak a sejtek egységének feloldása, hanem az egyes sejtek lényegének is.

Jól van, de hát min alapszik ez a folyamat?

Hogyha a nemzés két sejtnek az összenövése és hogyha minden sejt hasonlóan tojás fejérből áll, az összes sejteknek tehetségüknek kellene lenni arra, hogy összeforrjanak és uj szervezeteket hozzanak létre. De miért nem történik ez? Miért hogy csak a tojássejt és a him magsejt bir összeforrni, miért nem birja ezt tenni minden moner a másikkal? Honnan a különbség ez egyszerü anyagilag hasonló életformákban, honnan a him és nősejtek ellentétessége és mégis egymástól való függése? Honnan, hogy csak a tojássejt bir magából soksejtü állattestet előhozni? Miért hogy a himsejt mozgással van felruházva, mig a nősejt nincs és miféle kötelék vonza a kettőt egymáshoz és ösztönzi egyiket a másikba, hogy abba uj életet gerjesszen? És hogyan van a dolog az életprocessus felgerjesztésével? E kérdésekből láthatni, hogy a sejtek összenövése s a megtermékenyités nem oly egyszerü és nem oly mechanikus, s hogy itt sokkal inkább oly erők és vonatkozások vannak a játékban, a melyeknek lényegét nem ismerjük s nem magyarázzuk meg azzal, ha chemiainak nevezzük. Mi ismerjük a sejteket s tudjuk

---

[1])Anthropogenie stb. 137., 122, 125. l.

hogy azokban élet van, de ez élet alapját nem ismerjük. Häckel maga alkalmilag tesz oly vallomást, hogy a him és nősejtek elállása és különfélesége feletti kérdés „a fejlés történetének legnehezebb és leghomályosabb problemái“ közé tartozik. (Anthropogenie 659. l.) Csakhogy akkor, kinek van inkább igaza a költőknek és teleologoknak-e, a kiket ő kigunyol, azért, hogy a nemzésben csupa mechanismusnál többet látnak, vagy pedig a kritikus természetvizsgálónak“ a ki anélkül, hogy a dolgok lényegébe a legtávolabbról is behatolni tudott volna, mindig csak „tehetség“-ről és „törvény“-ről beszél és azzal a problemákat csak egyszerüen constatálja. Von Bärnek valóban igaza van, midőn igy szól: „Azok az urak, kik mindenütt csak az absolut szükségképiség ajtaján kopogtatnak és a czélirányosságot megrögzött tévhitnek nyilvánitják, bizonyosan nem fogják ama szükséges erőket kimutatni, melyek az embryot alkotják. (Studien 228. l.)

A táplálás elhasznált anyagok kiválasztása és ujak felvétele; anyagcsere. A szervetlen testeknek nincs szüksége táplálékra, azok történetes hozzátétel által növekednek, de a nélkül is épen oly jól létezhetnek. De hogy ha mindenütt hasonló törvények uralkodnak, honnan van akkor a szerves és szervetlen testek különbözősége? Minő erő következtében bontja szét a szerves a tápanyagot, osztja el az egészre, tisztitja el és ismétli a tétet? Hogyan lehet egy erőt csupán mechanikai hatással gondolni, mely a szervezetben a szakadatlan cserét fentartja és rendezi, nemcsak az elhasznált anyagot, hanem a feles táplálékot is eltávolitja, mely az anyagoknak gyakori teljes cseréje mellett is az alak typusát tisztán megtudja tartani?

A n ö v e k e d é s n e k csupán mechanikai magyarázata három dolgot foglal magában. 1. A növekedés a sejtek eloszlásán alapul, mely mindig bekövetkezik, valahányszor a táplálék gazdagsága által a sejtek a rendes mértéket elérik. Tehát még is van „mérték“ és czél a sejtegységekben, mialatt átalán a mechanikai erők uralkodnak korlátlanul. A sejtek nagysága nem kivülről szabályoztatik; honnan van aztán ama „mérték,“ ki méri azt? Miért van a különböző sejteknek különböző mértéke, az egyiknek kisebb, a másiknak nagyobb? 2. Ha a mérték el van érve, a sejt kettőre oszlik, ezek négyre és igy tovább. De miért hogy ama mérték elérése után a sejt nem áll ellent minden növekedésnek megelégedve saját mértékével? Vagy miért nem esik szabálytalan darabokra szét mint a széttörött kő, hanem egészen hasonló typikus egységekre oszlik, melyek mindenikének ismét saját életközpontja van. Az élet e tényét szeretik a che-

miára vezetni vissza.[1]) De miért, hogy a nemzés által keltett uj életmag szüntelen terjed, magába kivülről folyvást vesz s az által növekszik, mig chemiailag két vagy több test csakis meghatározott vegyarányban egyesülhet, azontul semmire se néznek és mégis léteznek? 3. Hogy ha a sejt két részre oszlik s ezek aztán négyre és igy tovább, az ember azt vélné, hogy minden sejt tovább is külön fog állani és időről-időre a kétfelé oszlást folytatni fogja. De hogyan van, hogy ezzel ellenkezőleg a már meglett sejtek magasabb egységbe kapcsolódnak és typikailag csoportosulnak mintegy eszmei középpont körül, hogy ép határozott müködés folyamán alakulnak, hogy az egész különböző czéljait és szükségleteit maguk közt megosztani tudják?

És hogyan fér meg végül a tisztán mechanikai uton ható erőkkel, hogy a minden sejtek s illetve a szervezet egysége-ámbár a physico-chemiai életprocessusnak" a szükséges táplálékok megadatnak, bizonyos idő multán felbomlik, meghal, s hogy amaz erők is lassankint elfogynak? Miért hogy a mechanikai erők, bár a kielégitő tápanyag nem hiányzik, nem tudnak tovább müködni, miért hogy a szervezet vén korában nem tudják a külső akadályokat ugy legyőzni, mint ifjuságában?

De nemcsak az átalakulás törvényei és a nemzés alaptényei nem igazolják a „czélellenességet", hanem végűl és legfőképpen ellene bizonyit, a czélirányosságnak a mi tudatunkban adott volta. Ész és czélosság viszonyos fogalmak. Nincs ember kinek czélja ne volna és a ki annak megvalósitására módszeresen ne törekednék. Még abban a pillanatban is, mikor a czél eszméjének jelenlétét éleselmüleg megczáfolni hiszik, az vezet minket, és mi annak elutasithatlan jelenlétéről s szükségességéről teszünk bizonyságot. De Darwin családfánkat a szervezet alsó és legalsóbb formáitól vezeti le s következőleg mivel semmiből sohasem lehet valami, czélirányos müködésnek már azokban a formákban is lenni kellett. E következtetés mindtovább s végül az átomokig vezet, melyeket igy aztán lehetetlen ugy fogni fel, mint az anyag és vakerő egységeit, hanem csak is ugy gondolhatjuk, mint czélirányos tevékenységgel müködő részeket, ha még oly kevés és potentialis fokon is, mely összetételekből erednek aztán a magasabb czélok.

Igy tehát a világot, mint a czélirányosan működő erők rendszerét kell felfognunk. Gondolkodásunk is egyszersmind arra kényszerit, hogy ez erőket nemcsak mint egymással működés tekinteté-

---

[1]) Schöpfungsgeschicte 297. l.

ben rokonokat kell tekintenünk, hanem mint egy czélirányosan működő központi erőnek a tevékenységét. Tudalmunk ily módon kulcs az egész megmagyarázására, s nem is lehet gondolni, hogy a mi legdicsőbb, nem az a legjobb kulcs az egészre. Nem volna szabad, igaz, többet észbeli igazságokról beszélnünk, hogy ha azt nem lehetne igazságnak tekinteni, minek kezessége az észben adottság. „Eszmék valósitása nélkül, czéltüzés és czélelérés nélkül az egész világfolyamat nemcsak hogy semmiért és semmi ellen sem lenne, sőt képtelen valami, mivel hogy éppen az ész és annak czélttüző és valósitó tevékenysége volna az, minek magát, mint a pusztán ható világerőkkel (causae efficientes) szemben jogosulatlant, meg kellene tagadni. Éppen az ész és az eszes czél és eszme tüző akarás és hatás volna akkor a csupán semleges, eseties, semmis a világtörténelemben.“ [1])

Azért az eredmény ebben foglalható össze: A czélirányosság fogalmát a kiválasztási elmélet nemcsak hogy nem küszöböli ki, sőt arra nézve nélkülözhetetlen, hogy ha nem akar a legfontosabb kérdésekben az üresben lebegni.

A szerves, valamint a szervetlen természetben törvények hatnak, s csakis tévhit gondolhat olyant, hogy az egész, vagy annak bármely része kényre van épitve. Az is bizonyos, hogy a természeti törvények, tekintve, a meddig működésük tart, gépies biztossággal kell hogy hassanak. De hatásuk kezdetének és megszünésének idejére, nem kivülről szabott mértékükre és czéljaikra, névszerint pedig különbözőségükre, ellenkező voltukra és mégis összhangjukra nézve ugy jelennek meg, mint a melyek eszmeileg vannak kiszabva s egy magasabb czélt tűző akarattól függnek. S nem a tapasztalati vizsgálódás, hanem a metaphysika dolga a vezérlő czélirányos elvnek és a természeti törvények vezetett mechanismusának kölcsönös viszonyát megvilágositni, és itt két nézetnek lehet helye: A czélirányosság elve vagy ugyanazonos a természet törvényeivel, vagy pedig az ezeket csak czéljaira használja; más szavakkal: czélirányosan működő akarat és törvényszerű hatás vagy ugy viszonylanak egymáshoz, mint a benső jelenség a külsőhöz, vagy pedig a külső törvényszerüség csak segélymechanismussa a bensőnek, az eszmeinek. Következésképpen czélirányos törekvés és természeti kénszerüség egyik esetben sem zárják ki egymást. A természettudománynak csakis a külső törvényszerüséggel, a hatásokkal és azok legközelebbi mechanikai

---

[1]) Frohschammer: Die Phantaise als Grundprincip des Weltprocesses 1877. 232. l.

okaival van dolga, ellenben, ha nem akar a metaphysikába átcsapni, minden e határokon túllevő speculatiókat abban kell hagynia. Mindenesetre igen merész, sőt nevetséges lenne csakis azt állitni létezőnek, a mi neki hozzáférhető, és elútasitni minden azon túllevőt, mint lehetetlent és semmist. De a kiválasztási elmélet, főleg a Häckel-adta formában, e merészséget követi el, ámbár minden kielégitő alap és logikai szükség nélkül. De ily magatartást éppen a fennebbi vizsgálódás alapján, merőben vissza lehet utasitani, és a „merészség" kifejezésre annál nagyobb nyomatékot kell helyeznünk, mivel ez a mindent szabályozni akaró elmélet nem egyszer legközelebbi feladatát, t. i. a leszármazás mathematikailag biztos és ellenmondás nélküli magyarázatát szeretné teljesitni. De igaz marad, a mit Kant mondott: „Az esetiesség, vagyis az általános mechanikai törvények olyan összefoglalatokat nem hozhatnak létre, azért az ilyen alkalmi fejléseket, mint előre megalkottakat kell tekintenünk.[1])

És hogyha az ember ezt nem hiszi is feltétlenül elfogadhatónak, de oka sincs arra, hogy az előalkotást kereken megtagadja és ezt a tagadást mint miveltségszabaditó tényt, mint evangeliumot hirdesse.

A természettudományt igenis a tisztán mechanikai világnézetnek kell felfedezéseinél vezetni; az formai elv, vagy a mint Zeller[2]) találóan nevezi: minden természetvizsgálásnak heuristikus feltétele. De ezzel ki van meritve ugy értéke, mint jogosultsága e világnézletnek. Sok haszontalan és gyülöletes vitát idézett elé és a természettudománynak sokat ártott, hogy természetvizsgálók, mint Häckel, ezt a formai elvet anyagivá tették és ennek következtében a dolgok külső jelenségeit benső lényegükkel azonositották. A mechanikai törvényszerüség csakis a hatásokat magyarázza, csak azt mondja még, hogy bizonyos anyagi feltételek mellett bizonyos jelenségek szükségképen bekövetkeznek. De az okok benső összefüggésére a természettörvények mechanikája éppen semmit sem mond. Hogyha a darwinismus azt tanitja, hogy a nemzés két sejt összenövése, hogy a növekedés a sejtek eloszlása és összekötése, a táplálás anyagcsere, s a fajok eléállása lehetséges, mivel a szervezetek változandók és a jellemek öröklődnek, s hogyha ebből aztán a sejteloszlás, átváltozás, és öröklés törvényeit vezeti le, ezzel csak tényeket jegyzett fel és állitott meg; de e tények miértjére semmit sem mondott.

Ha azt mondjuk, hogy egy belvedere-i Apollo eléállott azáltal, hogy egy márványdarabot bizonyos irányokban kidolgoztak, vagy

---

1) Kant: Werke II. 441.

2) Vorträge und Abhandlungen 1877. 530. l.

hogy a szervezetek ugy születnek, hogy két sejt összenő, s hogy a szervezetek változnak, mert változni birnak; ezzel mind egyet mondunk, t. i. semmit arra nézve, mi a dolgot kimeritőleg megmagyarázná, mi annak okát, benső lényegét előttünk érthetővé tenné. Ily módon természetesen kikerülhetetlen „tehetségről", „erőről" és „törvényről" beszélni; de aztán bizonyitni akarni e jelzésekkel magát a tartalmat is, s azt hinni, hogy azokkal a természet lényege legmélyebb, legbensőbb alapjában, oki összeköttetésében van fölfogva és földeritve, nem egyéb, mint a valódi fölvilágositások után vágyódást bizonytalan értelmü kifejezésekkel akarni kielégiteni.

A czélirányossági momentum a darwinisták magyarázatában hallgatólagosan mindig ott van. S a hol meg jelenlétének mindenki előtt világos bizonyitékával találkoznak, agyonhallgatják a „tehetség", „erő" és „törvény" kifejezésekkel, és olyan helyen, hol a legelhatározóbb vágást kellene a czélirányosság elvén tenni, „tudatlanságunkra" hivatkoznak s a dolgot „titokteljes"-nek, „homályosnak" s „még föl nem világositott"-nak mondják, sőt megvallják, „hogy a végső okok, például a növés és alakulás okai szemeink előtt elrejtve maradnak.[1]) De ugyanekkor állitják másfelől a természeti erők mechanismusát, mely minden egyebet kizár, a dysteleologiát és csodálják, hogy az ember mindezt nem láthatja be, mikor az a „legnagyobb mértékben egyszerü." Igy ez az egész végokok felett való hadakozás az adott eset felcserélésén alapul, mialatt a czélirányosságot ott, hol tisztán jelentkezik, a „tudatlanságunkra" hivatkozással ütik el, s ellenben ott, hol nem elég világosan felfogható, a másod okok terén keresik.

S ezekből az „exact" eredményekből kifolyólag a theologiát rendszerezett és dogmatizált korlátoltságnak nyilvánitják s élettani felfedezésüket meg mint világszabaditó elvet magasztalják.

S mi az, a mit az embereknek az elutasitott czélirányos világnézlet helyett ajánlnak? Egy keresztül-kasul dühöngő erők vagy törvények chaosa, melyek jól megtekintve, más közösséget nem mutatnak, csak azt, hogy mind „törvényeknek" nevezik. Ma a törvényfelállitást valóban csodálatos módon űzik. Némelyek egyebek közt még a társadalmi nyomort, fényűzést, idegességet is „törvényeknek" mondják. És ily törvényekről egész bizonyossággal beszélnek, melyeket a legközelebbi kor vizsgálódása talán eseties hasonlóságok levegőbe épitett hypostásisának fog itélni, sőt némely törvényeket egymással ellentmondóknak találhat.

[1]) Schöpfungsgeschichte. 295.

A természettudományok feladata a természet rendjét vizsgálni, ha tetszik a hasonló jelenségek soráról törvényeket vonhat el, és beszélhet mechanikai, vagyis másodrendü okokról; de az érzéki ismerés határain túl fenmarad a speculatio szabad, örök vitatás alatt álló, a mikroskop és bonczkéstől elérhetetlen mezeje. — És hogyha Strauss e mezőhöz érve, azt mondja: „Itt megismerésünk határán állunk, nézünk a mélységbe, melyet nem tudunk áthatolni,"[1]) ezzel a legelhatározóbb ponton elismeri a természeti megismerés határait és egyszersmind azt is bizonyitja, hogy a czélirányos világnézletnek bizonyára van annyi jogosultsága, mint a czéliránytalannak.

A darwinismus nem ad oly felvilágositást, mely a czélirányosság elvének föladására késztethetne, s mi a dolgok lényegét és végső okait csakis Istennel tudván érteni, kitől a világ s igy a szerves lények czélirányossága is származhatott, megmaradunk abban a hitben, hogy valamint a világegyetem, a nagy egész, ugy az egyes lények életfejlődése is az elsődleges okokat illetőleg, egy örök szellemre viendő vissza, a ki a mi imádásunk fenséges tárgya.

[1]) Der alte und neue Glaube 8. Aufl. 144. l.

PÉTERFI DÉNES.

AZ UNITÁRISMUS ÁMÉRIKÁBAN.*)

Az unitárius név, mint vallásos testület neve 1815. óta ismeretes ez országban. Ez időszakot könnyebbség okáért három részre lehet beosztani, melyek közül első a növekedés kora, mely magában foglalja az orthodox felekezetekkel való vitatkozást, második a criticismus, vagyis magában a vallásfelekezet keblében levő pártok vitájának kora, s harmadik a szervezkedés, vagyis a tudományos birálat és felekezeti szervezkedés kora.

E korszakok közül mindenik leginkább ismeretes valamely vezérférfiunak nevéről u. m. az első Dr. Channingről, a második Parker Tivadarról és a harmadik Dr. Hedge-ről, ha az elméleti irányt vagy Dr. Bellows-ról, ha a felekezeties vagy szervezkedési irányt tekintjük. Az a különös, hogy e férfiak közül, szorosan véve, egy sem tartozott az unitárius felekezethez mint olyanhoz. Dr. Channing soha sem ohajtott unitáriusnak tűnni fel, és nagyon kerülte minden felekezeti elnevezést. Parker Tivadar, ámbár mindig jogot tartott az unitárius testülethez, egész nyilvános müködése alatt folytonos vitában állott annak nagyobb részével. Dr. Hedge, ki valószinüleg a hitfelekezet legjelesebb, legmélyebb és legszélesebb körü miveltséggel biró tagja, lényegileg philosophus és gondolkozó: és ámbár ő gazdagitotta eszmekörét annyi uj gondolattal, mint a testületnek bármely tagja, de még sem lehet azt mondani, hogy bármit is tett volna az oly nézetek meghatározásában, a melyekről egy felekezet leginkább megismerhető. És az unitáriús testület nem annyira nézeteiért, mint a tőle nyert ihletért és szervezkedési erőért érez hálát Dr. Bellows iránt, a ki, azt lehetne mondani, nemes lelkesültsége, nagy rokonszenve, és nagyszerü munkaereje által tartotta meg a felekezetet a jövőben reá várakozható munkára.

E korszakok évszámaiul vehetők 1815., 1836., és 1860. Ezeknél tisztábban egy számmal sem lehetne kijelölni az unitárius nézet történetének határvonalait. Egyik nemzedék gondolatai éppen ugy be-

*) Allen Henrik Jakab ámérikai hitrokonunk csak most megjelent „The liberal movement in Theology“ czimü müvéből közöljük e czikket, melyet nemcsak tartalma tesz érdekessé, hanem az a körülmény is, hogy szerzője volt a legfőbb tényező abban, hogy Kovács János tanár most Amerikában lehet.

leolvadnak a másikéba, mint az ég fényének sugarai egymásba. És mégis mindenik egy határozott tényt jelez, a melyet éppen ugy lehet kiindulásnak venni mint bármely mást. Az első mint emlitém, azt az évet jelzi. a melytől kezdve az unitárius név ez országban e neven ismeretes kezd lenni, mivel azelőtt az sem elismerve, sem megadva nem volt.

1836. inkább tekinthető a transcendentalismus születési évéül, mint bármely más év, mivel „Egy hosszu háboru első ágyuja“ ez évben lövetett el Ripley György által egy szemlében Martineau „a vallásvizsgálódás észszerüsége“ (Rationale of Religious Inquiry) czimü értekezése ellen, mely oly nézeteket hozott napvilágra, a melyeket Norton András azonnal élesen és nyiltan megczáfolt. 1860. nemcsak a Parker Pivadar halálának évét jelzi, melylyel az unitáriusok soraiban vivott nagyon éles személyes harcz véget ért, hanem jelzi azt az időpontot is, a mikor korunk nagy erkölcsi harcza győzelemteljesen a politika mezejére került, és szemlátomást minden kissebb vitatkozás beleolvadt a nemzet életéért vivott minden más kérdést felölelő küzdelembe. Azóta uj viszonyok állottak elő és más rendszerek kezdenek elfogadtatni a speculativ gondolkozás mezején.

Remélem, hogy e korszakokat és pártokat a felekezet 60 évi életéről irni szándékolt vázlatomban tisztábban megismertethetem. A mit irni akarok csak vázlat és nem történet. Az eseményekről mint, olyanokról, keveset szólhatok: szólók inkább személyekről, az általok képviselt nézetekről és azokról a körülményekről, a melyek meghatározták, hogy mindenik mily helyet foglaljon az elmélet avagy cselekedet mezején.

Továbbá az sem czélom, hogy a nézetek folyamát, vagy a vallásos élet tágabb vonalait vizsgáljam, mint tennem kellene, ha csak tisztán történeti képet szándékoznék adni; én csak egy meghatározott korral, kis terjdelmü helylyel és oly személyekkel foglalkozom, a kik mindnyájan ugyanabban az általános eszmekörben éltek. Ha ezt nevezik „családi ügynek“ vagy „bostoni vallás“-nak, a mikor az unitárismusról szólanak, akkor a jelen esetben elviselem a vádat. Az unitárismus tényleg nagy részben helyi termény, csekély volt benne a terjeszkedési hajlam, s következőleg felekezeti történelme is felette szűkkörü. Néha arra is gondoltam, hogy ezelőtt, az igazat megvallva, e vallás valódi vigasztaló és megnyugtató ereje éppen szűkkörüségében, családiasságában, s a pártfelekezeti ambitio teljes mellőzésében állott. Unitárius vállalatról vagy kisérletről alig lehetett szó, s ha voltak is egyes nemes példák, de általában véve kevés czélzatosan felekezeti munkát hajtottak végre.

A vallásfelekezet — vagyis annak egyes tagjai — soha sem voltak fösvények. Nem mondanánk sokat, ha azt állitanók, hogy egyházi tetemes költségeiken kivül, vallásos, emberbaráti s más nemes czélokra (főleg nevelésügyre) tett adakozásaik, ez ötven év alatt sok millióra felmentek. Ennek legnagyobb része iskolákra, theologiai nevelésre, vagy theologiai müvek kiadására, belmissióra s messze távol eső egyházak segélyezésére s ehez hasonlókra adatott ki, anynyira hiresztelés nélkül, hogy azokról soha egy szó emlités sem volt a felekezeti értesitőkben. Tény az, hogy némely legáldozatkészebb unitáriusok szemérmetességből, s talán szükségtelen szerénységből, vagy tán éppen ellenszenvből kerültek mindent a mi felekezeti feltünést mutatna. Lawrence Ámos — például — egyike a legértelmesebb és legszabadabb elvü kereskedőknek, a mint mondják, többet adott orthodox intézményekre, mint saját felekezetebeliekre. És a jellem e sajátszerüségét, s csaknem túlzottságát, nem lehet figyelmen kivül hagynunk, ha az ámérikai unitárismust és annak müködő hatalmát megismerni ohajtjuk.

Van ezenkivül még egy más körülmény is, melyről csak tartózkodva lehet ugyan szólani, de a melyet mégis szükség szemlénkben figyelembe vennünk. Ez az, a mit fennebb emlitettem, hogy az unitárius testületet egy nehány olyan férfi képviseli, a kik gondolkozásokban teljesen függetlenek egymástól, de személyesen nagyon közeli viszonyban vannak. E tekintetben azt ohajtom, hogyha tehetem, hogy önöket egy lépéssel közelebb vezessem e csoporthoz, és megismertessem tagjaival. Ez annyival szükségesebb, mert az unitárius nézet mindig csak egyéni dolog volt. Soha senki sem érzett felelősséget a mások gondolataiért, sem másokat nem kötelezhetett a magáéra. S tényleg nincs is semmi a személyes ismeretségen kivül, mely azonban több a kimondott, vagy irott szónál is, miért valaki jogot érezhetne arra, hogy ily egymástól teljesen független nézetü, s csak a közös érdek és miveltség, a közös jóakarat és tisztelet által összekötött egyének helyzetéről szóljon.

Ezt annál biztosabban megtehetem e helyen, mivel a felekezet egész életideje beleesik idősebb tagjai emlékezete körébe, s mivel az nem sokkal terjed túl az én emlékezetem körén sem. Mint gyermek éreztem mindennemü befolyását, hallottam korábbi vitatkozásait és a gyermek természetes érdeklődésével és büszkeségével tekintettem a legtiszteletreméltóbb nevekre; a vitatkozások második szakasza pedig az én egyetemi és hivatali életem első részében kezdett alakot ölteni és hatást gyakorolni, többé-kevésbé összeköttetésbe hozván enge-

met is legtöbbel azok közűl, a kik az általam leirni szándékolt mozgalomnak a maga sajátságos bélyegét és szinezetét megadták.

Felemlitem e helyen, — a nélkül, hogy saját személyes ismeretségem körén kivül lépnék, — nehány vezérférfi nevét. Ott volt a tisztes Bancroft Áron, a történész atyja és a közép-massachusetti liberalis theologia vezére: dr. Channing, a ki harmincz évnél tovább tartatott a felekezet szellemének és életének képviselőjéül; a két dr. Ware Henrik, az atya és fia, kik közül mindkettő összeköttetésben állott ez iskola megalapitásával és korábbi történetével; Putnam György, az előbbieknek neje után rokonok, a bostoni köröknek sok ideig ékes nyelvü és nagyon bámult szónoka, ki tiszta és meggyőző érve által még a leggyakoroltabb jogászok tiszteletét is kiérdemelte; kinek éles esze túltett a kereskedőén és bankárén; ki a családi erkölcs és a mindennapi vallásos életnek oly szónoka volt, hogy azokat költészettel és dicsfénnyel övezte; Dewey Orville, kiben a gondolat az érzéssel sokkal inkább egyesülve van, mint bárki másban, kit dr. Putnam előttem egyszer minden eddig élt szónoknál nagyobbnak mondott, ki a szószéket gyontatószéknek látszott tartani, kinek nagy és termékeny esze a keresztény élet mélyebb tapasztalatait megtudta magyarázni, a ki még jóval a nyolczvan év után élénk figyelemmel kisérte az igazságkeresésben megállitott legujabb rendszereket és felfedezéseket; Walker elnök, kiről nem lehetett eldönteni, hogy ravasz bölcsessége, nemes türelme, széleskörü philosophiai miveltsége és jellemméltósága volt-é bámulatraméltóbb, vagy az ifjabb nemzedék iránti szeretete; koruknak leghiresebb ama három férfia: Norton, Pulfrey és Noyes, kik nálunk a legjobb müveket szolgáltatták a theologiai neveléshez; Pierpont János, a szelid vallásos költő és a kitünő vérmérsékletü, büszke, hirtelen haragu szószéki bajnok, ki mindig arra törekedett, hogy jó indulatu és erős meggyőződésének valamely kiválóbb részét okvetlenül bevésse hallgatói elméjébe; Paabody Ephraim, a „Kings Chapel" szeretett papja, kinek arcza a valódi áldás volt, kiben a mélység, a gyöngédség és megfontoló bölcsesség összpontosulása a mily ritka, éppen oly kedves vala; Parker Tivadar, a szabad gondolkodás eme tántorithatlan, nemes lelkü és javithatatlan apostola, a társadalmi és politikai reformok vezére, és úttörője ama seregnek, a mely az utóbbi évek alatt elfeledte a régi útakat; Gannett Stiles Ezdrás, Channing ékesen szóló és nemes társa, az emberek legáldozatkészebbike, kinek betegességig érzékeny öntudatát terhelte minden fájdalom és nyomor a mi városában előfordult; kinek lángoló beszéde a bostoni unitáris-

mus hidegségébe csaknem saját missionariusi buzgalmát lehelte; a a kiről méltán ellehetne mondani, hogy tiz magához hasonló emberrel az unitárismust mint valamely harapózó tűzlángot az ország egyik széléből a másikba vitte volna; King Starr Tamás, a szabadelvü theologia emez élénk villanyfénye, kinek lángja, sajnos, ezelőtt tizennyolcz évvel kialudott a csendes tenger partjain, de a kinek emléke rendkivül élénk és tiszta még mindnyájunk szivében, a kik ők mint legvidámabb barátot, legkedélyesebb és legtanulságosabb társat és legtisztább, leggyorsabb és legragyogóbb elmét valánk szerencsések ismerni.

Ezekhez kell vennem egy nehány kitünő és nagyon ismert világi férfit, kik az unitárius egyesületet és eszméket különböző irányban képviselték. Adams Quincy János, a legtökéletesebb mindamaz államférfiak között, kiket országunk szült, kit Washington már serdülő férfikorában hivatalba tett; ez egyetemen kitünő előadó, számos európai udvarnál jártasságot szerzett diplomata és elnöksége után a kédviselőházban a nemzeti becsület veterán bajnoka; unokaöcsese Cranch Judge, a columbiai kerület eme nemes, igazságos, szeretőszivü és buzgó főbirája; Quincy elnök, a bostani derék aggfoederalisták legutolsója, ki kilenczvenhárom éves korában mint uj Anglia legbecsültebb polgára halt meg; Shaw főbiró, az ámérikai jogászok legtudósabbika és a törvényszéknek csaknem harmincz évig disze és leghiggadtabb itélőbirája; Everett Edwárd valószinüleg legmiveltebb fő mindazok között, a kik valaha részt vettek nemzetünk ügyeiben; Sumner Károly, udvarias és bátor védője a törvénynek történetünk legsötétebb válságai alatt; Andrew kormányzó, ki inkább szivén hordozta uj Anglia sorsát a háboru idején, mint bárki más; Emerson Waldo Ralph, eleinte unitárius pap, majd pedig nemzeti irodalmunk magas szinvonalának általánosan elismert mivelője, ki ezelőtt csak oly kevés idővel távozott el, hogy ugy jön, mintha most is látnók derült és szeretett képét abban a körben, melyet alkotott és fényével diszitett; ezek és még számos olyan diszei nemzeti irodalmunknak, mint Bryant és Longfellow tárgyai az ámérikai unitárismus történetének és kellene hogy tárgyai legyenek még a legrövidebb ismertetésnek is, mely annak jellemzését megkisérli. Miután az itt felsorolt nevek közül mindenik tisztán személyes emlékeket, legtöbb pedig többé-kevésbbé benső viszonyt idéz fel emlékemben, azt hiszem, nem lesz feltünő, ha nehéznek találom egyenes választ adni arra a kérdésre, hogy valamely bizonyos dologra nézve mi az unitárius vélemény, vagy hogy általában mit hisznek az unitáriusok.

sem pedig az, hogy ha egy kissé türelmetlen vagyok, ha valaki őket theologiájuk után itéli el, holott az mind vallásuknak, mind pedig életüknek csak csekély töredéke volt.

Az oly emberek, mint a minőket én itt megneveztem, nem lehettek — s mondhatnám, nem tudtak — sem dogmatizálók, sem rajongók, sem felekezetiek, sem pedig saját nézetük propagandistái lenni. A mi az olyan embereket illeti, mint a minők mi vagyunk, privilegiumnak és megtisztelőnek érezhejük magunkra nézve, ha felvesznek ama társaság legutolsó és legjelentéktelenebb tagjaivá. Az unitáriusokat nem valamely hitformához való ragaszkodás egyesitette, hanem az, hogy mindenik részese volt saját módja szerint egy közös szellemnek és közös életnek. Én már tartottam beszédet százötvennél több gyülekezetben más helyeken is; sok családdal találkoztam gyülekezeteikben mind ez országban, mind pedig külföldön, de mindig egyenlően otthon éreztem magamat közöttük. És e meghatározásnak: „közös szellem és élet“ előttem nagyon tiszta és határozott jelentése van, a mely különbözik attól, a mit könyvből tanulhatnék.

Azt mondottam, hogy az unitárius testület ez országban sem eredetét, sem történetét tekintve, nem volt felekezet a szó közönséges értelme szerint. Annak, mint hitfelekezetnek, sem hitformája, sem szószéke, sem törvénye nem volt, és csak nemrég, s akkor is csak gyengén kezdett foglalásokat tenni más felekezetek és hitformák között.

Midőn ez alkalommal felekezetekről szólok, nem annyira azokat a testületeket értem, a melyek ez ország elfoglalása előtt már történelmileg léteztek és részt vettek annak eredeti, vallásos vagy politikai szervezetében, milyenek a congregationalisták, presbyteri és püspöki egyházbeliek és methodisták. Ezek csak egyházkormánypárti formák és fenállhatnak bármily véleménykülönbség mellett. Igy az áméríkai unitáriusok congregationalisták; az angolországiak presbyterek, vagy azok voltak; az első egyház, mely magát Bostonban unitáriusnak nevezte, püspöki volt és most is tartja annak isteni tiszteleti formáit; több szónok maradt a methodisták között, ki unitárius nézeteket vallott, mind a mellett, hogy hitsorsosaik tudták azt és nehezteltek miatta.

Mindezek, ha a dolgot jól fogom fel, kezdetben az egész lakosságot, mint ilyent, ölelték fel azokban a helységekben, a melyekben mintegy meg voltak honosodva, és nem voltak sajátszerü látható testületek, mintha tán valamely sajátszerü nézet után alakultak volna. Az utóbbi, sajátképpeni felekezetekhez számithatom főleg a baptisták és

universalisták nagy, erőteljes és hóditó testületét, melyeknek mindenike egy eszmén alapult. Szervezetök, rendtartások, határozott és támadó hitformájok, de főleg e hitforma neve után minden más felekezettől való elszakadások, teszi őket felekezetekké, megkülönböztetésül a vallásos testület, egyház vagy közönség általánosabb elnevezésektől. Már most az unitáriusok nem tartoznak az első osztályba, mivel vallásos nézetök egészen kizárja onnan. Nem tartoznak az utóbbihoz, mivel határozott hitformájuk, vagy saját rendtartások nincsen. S mégis mivel jogot tartanak mind az egyházi rendtartáshoz vagy községhez, mind pedig saját elismert testületökhez, éppen olyan távol állanak „a szabad vizsgálódók“ és „szabad vallásosok“ („free religionists“) soraitól, vagy jobban mondva, elszórt individualismussától is, kikkel összetéveszteni teljességgel nem szeretnének.

A fennebbiekben megkisérlettem megmondani, hogy az unitárius testület mi nem. Most az a kérdés: hogy mi?

Erre azt a feleletet adták, hogy olyasmi, mint egy be nem kebelezett darab föld, a melyet, midőn a városok vagy faluk határát kijelölik, a határon kivül hagynak. A talajja lehet egészen jó, maga a birtok jövedelmező, a családok elégedettek, virágzók és boldogok, de azért egy elismert politikai szervezetbe sem illenek bé.

E hasonlatot még egy kevéssel tovább lehet vinni, hogy t. i. az kifejezi a függetlenség, de nem az egység elvét is. Ez a dolgot ugy tünteti fel, mintha az unitárius egyházak csak valamely esetleges és véletlen gyülekezetek, vagy pedig a vallásos szervezkedésnek csirái volnának a nagy közönségnek azon határozatlan számu részében, a mely „egyházonkivülinek“ neveztetik. Ez egyszerre igen sokat és igen keveset jelent. Igen sokat jelent azért, mert gondolatunkat a vélemények amaz össze nem függő és alaktalan nagy chaossára forditja, a mely mint „independens“ és „egyházonkivüli“, egészen felerészét foglalja el látkörünknek, és a mely folytonosan növekedik az olyan elemek lebontása és aláaknázása által, a melyek nincsenek jól betömöritve a husz, vagy még annál is több, vallásos testületbe. Igen keveset jelent azért, mert nem veszi figyelembe azt az egy dolgot, a mely e testületnek állandóságot és egységet kölcsönöz, a mely lehetővé teszi statistikájának megállitását és bizonyos mértékig testületi működésének igazgatását.

Ezt a dolgot kell mindenekelőtt tisztába hoznunk, ha az unitárismusnak akár történetét, akár jellemét, akár jelen állapotát meg akarjuk ismerni. És e dolog az, hogy történelmileg az unitárius egyház szabadelvü előcsapata annak a nagy congregationalis

testületnek, mely uj Angliában az első telepeket alapitotta, és mind az egyház, mind az állam törvényeit több mint kétszáz évre megszabta. Háromszázhatvanhat unitárius egyházból több mint százhusz (ide véve a Massachusettsbeliek nagyobb számát is) eredetileg helyi ekklézsia volt, melyek mind a puritán congregationalisták első egyházi rendtartásai alatt alakultak. Ezek közül harmincznyolcznál több alakult 1700 előtt, ide értve a leideni menekültek 1602-ben alakitott első egyházát is, s még nyolczvan — azaz összesen száztizennyolcz — vagyis több mint az összes számnak felerésze — a függetlenségi harcz előtt keletkezett. E szerint az unitárismus történetének kezdete ez országban öt évvel előbbre esik Jamestown gyarmat alapulásánál és kétszáz évvel előttre, mintsem az unitáriás név elfogadva, vagy használva lett volna valamely gyülekezet által. Nem mondom, hogy az unitárius hitnézet kifejezése; de annak formális történelme és egyházi hagyományai a nagy congregationalis testülettől, nem pedig valamely saját külön testülettől, hitfelekezettől származnak.

Vagyis más szavakkal, az unitárismus egyenes jogutódja ama nagy puritán testületnek, a mely az angol alkotmányt és azámérikai menekvő telepeket megteremtette.

Mindezt nem azért mondom, mintha olyan jogot akarnék formálni számára, a melyet némelyek nem igen volnának hajlandók megadni, hanem csakis egy történelmi tényt akarok megállitani. Ez egy tény leginkább kimagyarázza az unitárius adatok természetét és látszó határozatlanságát. — Ez az, hogy mig az unitáriusokat szabadelvueknek, a szabad vizsgálódás pártolóinak s a felette tudományos és philosophiai radicalismus védelmezőinek tartották, addig a testület magatartása egészben véve conservativ volt. — Az igazat megvallva, az unitáriusok nagy többségét rendkivül boszantotta és megbotránkoztatta az az eredmény, a mire némely fiatal, nyugtalan természetü, merész és positiv gondolkozásu emberek jutottak; mig másfelől ezek is dühöngtek és csodálkoztak, hogy miképpen lehet gátat vetni az eleibe a szabad szemlélődés és vizsgálódás eleibe, a melyre ők magukat hivatottnak érezték.

A félreértés kikerülhetetlen volt. Az unitáriusok testülete, története és életelőzményei szerint, éppen oly régi és oly conservativ testület, mint bármely más ez országban. Habár ők nagyon korán elfogadták a szabad vizsgálódás elveit, és ezek, mivel a „radicalismus“ kellemetlen rázkódását jól kiállották, kétségkivül olyan komoly, tudományos

[1]) Lásd: „Yearbook of the Unitarian Congregational Churches.“

és független birálatra fognak vezetni, a mely semmiképpen sem leend ellensége a szerves vallási életnek sem.

Következésképpen tehát ez országban az unitárius testület valódi eredete onnan volt, hogy déli Massachusetts-ben a congregatiónalis testület nagyrésze, ide értve a bostoni elsőrangu egyházakat is, egy kivételével, mintegy hatvan-nyolczvan évvel ezelőtt a szabadelvet fogadta el, még pedig egyelőre az arminianus, (vagy szabadakarat elvét) mint a calvinismus ellentétét, és aztán az unitárismus elvét, mint a trinitiarismus ellentétét.[1]) Nehéz dolog megmondani, hogy e nézetbeni megoszlást éppen hogy és mi idézte elő; ez körülbelől talál azzal a természetes megoszlással, a melyet a magában egyformán gondolkozó emberek között találunk, hogy t. i. némelyek merevek és szigoruak, mig mások engedékenyebbek, vagy szabadelvüek. Különösen azt lehetett észrevenni, hogy ez a Harward-egyetemről származó mivelődési körnek a hatása alatt állott mindig és annak terjedését követte akkor is, mint most, — e lévén a világi tudományok központja ez országban. Azokat, a kikre e befolyás legnagyobb volt, vagy a kik azon is túl mentek, a mint hiszem, Boyle Roberttől kölcsönzött mondás szerint „Cambridgi szélességen túlálló embereknek" nevezték. Hogy a forradalmi korszak szabad szellemének is volt némi hatása e szabadelvüségre, elhiszem, de az nem lehetett nagy.

Ware Henriknek 1805-ben a harward theologiai intézet tanárává történt kineveztetése minden más körülménynél inkább felhivta e mozgalomra a figyelmet és elismerést. Eleinte erősen tiltakoztak az eljárás ellen az orthodoxabb nézetüek, mivel azt a tanári szék kitünő és áldozatkész alapitójának, a londoni puritán Hollis Tamás, szellemével ellenkezőnek tartották; s még ma is nagy méltatlankodással sajnálkozik felette az a párt, a mely szeretné az egyetemet visszatériteni az atyák hitére.

E kis személyi epizód jórészben megmagyarázza, hogy mi volt az oka az ezután bekövetkezett vitatkozásnak. De mégis mintegy tiz évig nem volt szakadás a congregatiónálisták soraiban, s az azután következő nehány év alatt is csak csekély mértékü. Az unitárius

[1]) Ugy vélem, hogy minden nagyobb lakossággal biró mezővárosban ez volt az eset déli Massachusettsben, kivéve hármat, u. m. Charlestownt, Andovert és Ipswichet, melyeket a szabad szellem árja ellen feltartottak lelkészeik személyes befolyásuk által. Ez főleg a jeles dr. Morse charlestowni lelkészre nézve áll. Ez áram nyugoti irányban csak mintegy negyven mértföldre terjedt el Worcester és Lancasterig; mig az ezt követő vitatkozás alatt az ettől délre eső részre egyenlően kétfelé oszlott.

párt megalakitását előkészitő lépések az irodalmi és tudományos téren tétettek meg. Éppen ez évek alatt egy brillians csapat mivelt, hevesvérü és ékesen szóló ifju nyert fokozatot az egyetemen, kik közül Everett Edward vált legismertebbé a történelemben, de a kik között leghatalmasabb befolyása volt Buckminster Stevens Józsefnek, e meglepően kellemes szónoknak, e csodálatosan elragadó társadalmi férfinak és nagy buzgalmu tudósnak, ki életének utolsó öt évében, 1812-ig bostoni pap is volt. Többször hallottam, hogy Bostonban volt olyan kereskedő, a ki halála után negyven évvel is, ha az Everett nevét emlittetni hallotta, azonnal könyekre fakadt. A mivelt és tekintélyes férfiak eme körét szervezték az akkor hires „Anthology Clubban", a mely meginditotta az országban egyik legelső tudományos és kritikai lapot, a „Monthly Anthologyt" a mely tényleg az unitárius theologia előharczosa volt. Ezt nyomban követték a „Christian Disciple", „Christian Examiner" és az „Unitarian Review."

Nem terhelem olvasóimat annak a vitatkozásnak a leirásával, a mely ezután következett. Azt remekül leirta Gannett Vilmos, atyja életrajzában, s fölösleges ismételni. A véleményharczok és csatározások részletei rendesen nagyon unalmas részei valamely kor történelmének, hacsak némi személyes érdek is nem vegyül bele. Azért természetét egy más oldalról ohajtom megvilágitani, a mit legkönnyebbnek tartok egy egyszerü eset elbeszélése által.

A mint önök is tudják, Uj-Anglia eredeti alkotmányának egy részét egyházi törvény értelmében a congregationális rend tette. Minden városban lenni kellett szervezett egyháznak, vagy ekklézsiának; és minden szavazónak egyházi tagnak kellett lenni. E régi szervezet Massachusettsben nem volt egészen megszüntetve 1833-ig, midőn az önkéntes rendszert fogadták el. Addig egyházi adót is kellett fizetni minden polgárnak: a mely adó még 1820-ig a congregationális egyház javára volt forditandó.

Például, atyám 1816-ban egyik vidéki városban pap lett. A szerződés egész életre szólott, s a fizetést egyenesen a város szavazta meg és fizette, éppen abból az alapból, a melyből a város utczáit csináltatták, az iskolákat segélyezték és a város tisztviselőit, szolgáit stb. fizették. Még én is jól emlékezem rá, hogy a közönséges házi szükségek fedezésére a költséget a városi pénztárnál éppen olyan szelvényekkel fizették, mint fizetnék bármely pénzbanknál.

Egy Rice Asaph nevü szigoru öreg puritán ellenezte az atyám letelepedését, mivel igen szabadelvüek voltak theologiai nézetei, és a hivek többsége egy orthodoxabbal is éppen annyira megelégedett

volna; mindazonáltal ez sem Rice-ot, sem a többieket nem akadályozta abban, hogy jó barátok és megelégedett egyháztagok legyenek. Sőt ugyan e dolog, egy ideig legalább, nem volt akadály abban sem, hogy a szomszédos városok, bárha liberálisok és orthodoxok voltak is, a közönséges udvariassági szabályokat egymással szemben megtartsák. Az azóta oly élesen kitüntetett és oly féltékenyen őrizett felekezetiességi határvonalakat még ekkor csak ismerni kezdették. E rendszer kedves egyszerűsége csak 1827-ben kezdett megzavartatni egy falu kicsiny baptista egyházában, a mit atyám nagymértékben fájlalt, annyival is inkább, mert az első lépést személyes barátjai tették meg, a kik azonkivül, hogy a törvényes egyháznak a kiszabott részt megfizették, ennek költségeit külön vetették ki egymásra. Ez természetesen nagy igazságtalanság volt nézetük szerint, a minthogy valóban az is volt. A nehézséget hat év lefolyása alatt annak a teljes egyházi szabadságnak kimondása és törvénybe igtatása által oszlatták el, a melyet ma élvezünk.

Valamely törvény szerint megalapitott egyház tehát soha sem lehet szószerinti értelemben vett felekezet. Annak nemcsak a vélemények nagyobb többségének kell eleget tennie, hanem eleget kell hogy tegyen a különböző nézetek nagy sokaságának is. Az magába kell hogy öleljen sokféle nézetet és szabad tért kell engednie a vitatkozásnak. Valóban nagy kérdés tárgya lehet, hogy a vallásos gondolkozás általános, erőteljes, egészséges, szabadelvü és jótékony növekedése megkapná-e valahol oly nagy mértékben és oly illően azt a pártolást, a melyet a szervezett egyház nagy vallási türelmével megadhat, midőn azt egy komoly és értelmes lakósság közös megegyezése tartja fenn. A vallásos túlbuzgóságnak nem ad tért, vagyis legalább azt nem pártolja. Az Edwards Jonathan alatti „nagy ébredés“ egyetlen tünemény volt e nemben (tényleg el is űzte kezdeményezőjét northamptoni egyházából) és a Whitefield alatti „ébredést“ külföldről erőszakolták. Mind a kettő megszülte a reactiót a liberalismus terén, s azt mindkettő éppen annyira pártolta, a mennyire ellenezte.

A józan értelem a vallásban, a mely ezt valójában népiessé teszi, sehol oly jó talajra nem lelt, mint az ez előtt egy évszázzal fennálló szervezet alatt, mely védelmezte a felekezetietlen férfias gondolkozást, táplálta a nemes és növekvő tudományosságot és a mely a maga bélyegét semmire sem nyomta rá oly mélyen és tisztán, mint az unitárius mozgalomra.

Záradékul, nagyon röviden szólok e mozgalom amaz idejéről,

a melyben legtisztábban megőrizte eredeti vonásait, s midőn a fennebb elősorolt kitünő férfiak vezették. E korszakot rövidség és könnyebbség okáért az ezelőtt negyven és ötven év közötti időre tehetjük.

Az e korban elfogadott általános keresztény nézetek, a melyeket néha „a régi iskola unitarismusának" neveznek (a mint Walker elnök nevezni szokta) nagyon jól megfeleltek a józan észnek és nem annyira a kor speculative theologusai, mint a komoly és mivelt világi férfiak kivánalmaihoz alkalmazkodtak. Mihelyt ez időre gondolunk, azonnal eszünkbe jutnak White, Story és Shaw vezérférfiak nevei. E férfiak a legmélyebb tisztelet és a legerősebb meggyőződéssel ragaszkodtak a kereszténységhez, s ezen kivül oly iskolázott értelemmel rendelkeztek, a mely nem türt meg semmi sértést sem a józan ész, sem pedig a tiszta erkölcs ellen. Paley és Lardner megvetették a történelmi alapot, mire a rationalis kegyesség, az egyéni erkölcsiség és a polgári erény épületét kellett épiteni. E volt az ugynevezett „bostoni unitarismus" férfias, méltóságteljes és józan typussa, a mely nevet mindig csak kegyelettel és tisztelettel szabad emliteni.

Természetesen nyugtalanul, mondhatni türelmetlenül fogadták az alap bárminő kérdésessé tételét. A bibliát a papok megbizó levelének tartották. Nem bánták, bármily mértékü hullámzást idéztek is elő az iránta táplált néphitben s azzal sem törődtek, ha az absolut tekintély olyan kijelentésének tekintették, a melynek feladata, hogy az élet törvényeit kijelentse és az észt a lehető legfőbb igazságra megtanitsa. Erős és komoly meggyőződésök szerint, a kereszténység az igazság természetfeletti kijelentése, a csodák és a Jézus isteni tekintélye nélkül csak kis csalódás, ha nem éppen bűnös és képmutató csalás volt. Az ők gondolkozásmódjával nem talált a theologusok subtilitása, sem pedig a kritikusok hajszálhasogató vizsgálódása. Előttük a kereszténység szent és tiszteletre méltó volt, mivel az amaz erény volt, a mely az életet szabályozza és az államot megvédi. Vagy Quincy elnök szavaival élve: „az emberi boldogság egyedüli biztositéka a szabadság; a szabadságé az erény; az erényé a tudomány: és sem a szabadságnak, sem az erénynek, sem a tudománynak nincsen ereje, vagy halhatatlan reménysége, a keresztény hit elvein és a keresztény vallás tanuságain kivül."

Tehetségem minden erejével kivánom kifejezni tiszteletemet és hálámat azon nemes emberek irányában, s az értelmes, férfias és gyöngéd kegyesség azon typussáért, a melyet ők reánk hagytak. Emléköket nem fogom a védelem egyetlen szavával is bántani; nem

kérdezem, hogy vajjon ők, vagy a kik őket követni megkisérlették, jótállanak-e a keresztény név tiszteletéért? Csekély tiszteletre mutat ama név iránt, ha megtagadják azok, a kik birják; vagy ha megfosztatnak tőle azok, a kik birni óhajtanák!

Az embereknek két olyan faja van, a kik mind az unitáriusokkal, mind pedig az általok képviselt mozgalommal szemben méltatlanságot követnek el: azok a más felekezetbeliek vagy távolabb állók, a kik az unitáriusokat hidegeknek, gőgösöknek és elzárkozottaknak tartják, és másfelől az a szabadelvü ifju nemzedék, a mely bizonyos lenéző megvetéssel szól szigoru és komor conservativismusukról. De annak a nemzedéknek, melyhez én is tartozám, az ereiben lüktető élet szolgáltatta, ugy szólva, az anyai tejet, melyből táplálkoztunk, s lehetetlen is bizonyos fiui gyöngédség érzetével nem gondolnom rá. De nemcsak, én hajlandó vagyok hinni, hogy a kereszténység, fejlődésének egész ideje alatt, s számtalan alakzataiban ily, minden egyházi nyomástól ment, s magában oly férfias, gyöngéd és nemes alakot még soha sem öltött. Az a hitnézet, a mely a Channing idealis gondolataiban nyert kifejezést, a Greenwood „consolatio“-ja és hymnusai, a Peabody Ephraim gyöngéd bölcsessége; ama személyes kegyesség, melynek hitvallása és czélja „Keresztény jellem formálása“ volt; az a szeretet, a mely megteremtette ez egyházak testvériségét, és a mely ötven év lefolyása alatt a nemes munkásság minden fajában éreztette hatását, — mindezek bátran kiállhatják a versenyt azzal, a mit birálóik felmutatnak; és azokat közülünk, a kik azt gondolják, hogy már tulhaladtuk ez álláspontot, méltán gondolkodóba ejthetnek, hogy megvizsgáljuk, ha vajjon egy, vagy legfennebb két nemzedék letünése után találunk-e valami olyan jót, a mi annak a helyét elfoglalhassa.

Allen J. Henrik. Ford. **BOROS GYÖRGY.**

FRANCZIAORSZÁGI PROTESTANS EGYHÁZI VISZONYOK.

Páris, 1882. september.

Kétségkivül emlékszik a Szerkesztő ur, hogy egy 1877. évi mártius 27-én kelt határozattal Párisban protestans theologiai fakultás alapittatott, vagy jobban mondva a strassburgi fakultás áttétetett Párisba, miután Strassburgot Alsaceal elvesztettük. Hihetőleg érdekelni fogja önt a fakultás szervezetének, az általa nyujtott tanitásnak, általában ez intézet eddig öt évre terjedett életének rövid ismertetése.

Nem könnyü dolog protestans theologiai fakultást alapitni Párisban, oly központban, mely, kérdésen kivül, nagyon alkalmas a tanulásra: de a mely, bár feles számu protestans van benne, mégsem oly protestans központ, mint például Gand vagy Poitou.

A Párisban berendezett fakultás közös, azaz lutheranus és reformatus; éppen az, a mi Strassburgban volt, de igy is félteni lehetett. Valósággal a lutheranus egyház 1870 óta nagyon leapadott Francziaországban; másfelől a reformatusoknak megvan a maguk fakultásuk Montauban-ban; ezen felül a reformatus tanulóknak nagy része a genfi fakultásra megy tanulni, mert ennek diplomája érvényes arra, hogy azzal az illető Francziaországban pap lehessen. Adjuk ezekhez az orthodoxusoknak azt az elhatározott szándékát, hogy a protestansok figyelmét elvonják a párisi fakultástól, azon ürügy alatt, hogy az általuk modern Babylonnak nevezett helyen a tanulók előtt az elvetemülés ezer útja van nyitva.

Láthatja ön, hogy az áttételben fáradozóknak aggályaik lehettek, sőt kellett is hogy legyenek ez intézet jövője iránt; világos volt, hogy a lutheranus elem nem volt elégséges arra, hogy a tanárok előadásaira kellő számu hallgatót szolgáltasson. És ha a reformatusok nem mennek oda, attól lehetett félni, hogy az állam áldozatai nem lesznek arányban az elért eredménynyel, s hogy a fakultásnak magának létezése komolyan kérdésessé válhatik. Ma mindezek az inkább vagy kevésbbé komoly aggodalmak eltüntek, s a fakultás jövője iránt nyugodtak lehetünk; legalább a tanulók ujonczozását, a tanárok számát és az előadások értékét illetőleg.

A kezdet nagyon szerény volt, a miként várni lehetett; négy

tanár s egynehány tanuló, kik közül nehányan Genfből vagy Montaubanból jöttek. Lassan-lassan a tanárok száma megszaporodott, miként a tanulóké is; most már tizenegy tanára s harmincznál több tanulója van. A hat theologiai tanszék változatos, de teljes tanitást nyujt. A bölcselem és nyelvészet is tárgyai a rendes tanfolyamnak; meglehet, hogy az oktatás e két utolsó ága még vagy két tanárt fog igényelni. Ez csak idő kérdése. Addig a meglevő tanárok pótolják azt, a mi a tanfolyam egységes és egész voltára kivánatos. El kell ismernünk azt az érdemüket, hogy nem vonakodnak a munkától és fáradságtól és egész odaadással iparkodnak, hogy a tanitást azon a szinvonalon tartsák, melyen annak, kivált Párisban, állani kell. Nehány előadáson jelen voltam, s tanuskodhatom, hogy azok tudományos értékükre — valamint értelmesség — ugy az előadás világos voltát illetőleg kielégitők voltak. Egyébiránt maga az eredmény is bizonyitja, hogy a tanárok tanitása megtermette jó gyümölcsét. Valójában, mióta a fakultás létezik, azaz alig öt év óta, két doktori, tizenkét licentiatusi és husz baccalaureatusi vizsga volt. A nyilvánosan megvitatott feladványok között több valójában tudományos értékü volt, a melyek már is „a tárgyalás és módszer határozottságáról tanuskodnak“, Vernes Móricz tanár találó szavai szerint. A történelmi kérdéseket tárgyalták leggyorsabban a tanulók akademiai tanulmányaikban. De dogmatikai kérdésekről is voltak jeles értekezések.

Szerencsére egy másik hasonló eredményt lehet constatálni, mely feltünően czáfolja meg az orthodoxoknak azt a sötét jóslatát, hogy Páris halálos a papi hivatalra készülő fiatal emberekre nézve. Éppen az ellenkező áll, Párisban oly segédeszközök állanak rendelkezés alatt, a melyeket egyebütt igy együtt feltalálni lehetetlen; a fakultás könyvtára mellett, mely már is 4000 kötetből áll, a tanulók rendelkezése alatt állanak a közkönyvtárak, a más fakultások előadásai stb., Valósággal komoly, tanulni szerető, becsületes fiatal embernek (az ellenkezőre a fakultás megnyilta óta csak egy példa került elé) Páris a világosságnak és melegnek oly góczpontja, melynek nincs mássa.

A régi strassburgi fakultást azzal vádolták, hogy elhanyagolja a prédikálást. Csak dicsérni lehet a párisi fakultást, hogy a papi munkásság ezen fontos ágával kiválóan foglalkozik. A tanulók mindenféle gyakorlatokat tartanak e végre képes tanárok vezetése mellett.

A fakultás és a theologiai tanulmányok felvilágosodott barátainak szivességéből három év óta pályázatok rendeztettek a tanulók között és jutalom adatik a tanárok által előre kijelölt tárgyról

való legjobb dolgozatnak. És ettől az esztendőtől kezdve egy sokkal fontosabb pályázat nyittatott a fakultás régibb tanitványai között. A dij, mely 1000 frank, az 1884. évi junius 1-én a legjobb dolgozatnak adatik ki; a pályakérdés: a hit eszméjének a három első evangeliumban való elemzése. Ez az utóbbi pályázat különösen kitünő mind tárgyában, mind czélzatában, mert ösztönözni fogja azok törekvését, a kik a tanfolyam bevégezte után, még dolgozni s a tudomány haladását követni akarják. Az ember néha hajlandó elszunyadni azon, a mit tud, vagy legalább azzal megelégedni, a nélkül, hogy tekintetbe venné, hogy oly álláspont, melyet az ember biztosnak vélt, oly eredmény, melyet vitathatlannak tartott, ujból kérdésessé vált, mert uj vizsgálatok annyira más szinben tüntették fel, hogy egészen más szempontból kell azt tekintenünk. — Nem lehet tehát eléggé magasztalnunk a haladás barátainak ezt a tettét, a melylyel módot nyujtottak a tanároknak, hogy az egyház jövő vezetőit buzditsák.

Általában kitünik, hogy a mindenféle nehézség és baj ellenére is a párisi theologiai fakultás rövid öt év alatt szilárdon megalapult. Igazam volt, midőn azt mondottam, hogy a tanitás értékét s a tanulók számát illetőleg, a jövőben nincs mitől félni.

Ha volt mitől félni, — s csakugyan egykor volt is, — a félelem oka egyebünnen származott. Az a gondolat keltette fel, melyet okkal, vagy a nélkül azoknak a politikus embereknek tulajdonitottak, kik egy ideig kormányon voltak, hogy a protestáns theologiafakultást a franczia egyetemtől elválasztják. A mi fakultásainknak állapota ez esetben egészen megváltoznék, s egy időre nagy kára lenne abban. Világos, hogy az egyházak s az állam különválása Francziaországban előbb vagy utóbb meg fog szavaztatni, s a theologiai fakultások szükségesképen osztozni fognak az egyházak sorsában. De mivel ez esetetet előre lehet látni, az eszélyes protestansok megteszik a szükséges intézkedéseket, hogy leendő papjaik tudományos képeztetését biztositsák. Azonban ha ez általános intézkedés előtt az állam rövid úton elválasztaná ezeket a fakultásokat az egyetemtől, az által nagy igazságtalanságot követne el; mert mindent laikussá tenni törekvő szenvedélyével, azt mutatná, hogy nem birja felfogni a protestantismus szellemét, a mely épen nem klerikalis. Egy emlékiratot adtak be a közoktatási ministeriumhoz, melyben előre tiltakoznak e tény ellen, melyet theologiai fakultásunknak valamint multjában, ugy jelenében sem igazol semmi. Ennek a nevezetes emlékiratnak kitünő hatása volt a hivatalos körökre. Ugy lát-

szik, hogy a kérdést egy időre félre tették. Igaz, hogy azok az emberek, a kiknek e tervet tulajdonitották, többé nincsenek a hatalom birtokában. Ha valaha ismét hatalomra kerűlnek, ujból felveszik-e a kérdést? nem tudom, de azt hiszem, el fognák halasztani akkora, midőn az egyházak és az állam közti megválás nagy kérdése jőne tárgyalás alá.

Mióta a lecsilapodás Viguié urnak az oratoir-utczai egyházba pappá történt kinevezése által el lett érve, a mérsékelt orthodoxok sürgetik a szabadelvüeket, hogy egy hivatalos zsinat összehivását kezdeményezzék. Meglehet, hogy jó czéljuk van e sürgetésben; de ha a liberalisok visszaemlékeznek, — s elégséges okunk van hinni, hogy e pontot illetőleg nem feledékenyek, — tartózkodni fognak, hogy ily tanácsokra hallgassanak. Különösen előlegesen meg kellene változtatni a zsinati kerületek alakitásának a módját és körülirni a zsinat jogkörét, mielőtt a liberalisok beléegyeznének, hogy részt vegyenek a választásokban és a zsinati gyülésben. Nem elégséges, hogy biztositás nyujtassék az iránt, miszerint nem fognak a világi hatalomhoz folyamodni a végett, hogy az érvénybe tartsa a dogmatikai határozatokat; a szabadelvüek részéről erkölcsi kötelezettséggel is megelégednek.

Egyenes lelkiismeretü ember előtt ez eljárás egyszerüen jezsuitai lenne, azon egyszerü okból, mert becsületes ember előtt minden erkölcsi fogadás kötelezettség. És a szabadelvüek soha sem egyeznek bele, hogy ily fogadást tegyenek és méltóságukon csorbát ejtsenek. Bármiként sürgessék is az orthodoxok az ügyet, annyi bizonyos, hogy hivatalos zsinat tartását a szabadelvüek beleegyezése nélkül nem fogják megengedni, sőt még az sem bizonyos, hogy ezek beleegyezése után is megengedik-e? Sajátlag egy külön törvényt kellene e végett hozni, és ha értesűlésem biztos, — s azt hiszem, az — a vallásügyi kormánynak nemcsak ellenvetései lesznek, hanem egészen ellenkező választ fog adni. Ugyanis el kell ismerni, miszerint nemcsak a zsinat hasznos volta nincs kimutatva a béke és egyetértés után törekvő sok jó lelkü ember előtt, de még ma is sokan vannak, a kik azt állitják, miszerint a tapasztalás azt mutatta, hogy a zsinat az egyenetlenség fáklyája.[1])

CHARRUAUD D.

---

[1]) Kivált napjainkban magyar protestans előtt különösnek látszik párisi tisztelt levelezőnknek a zsinatra vonatkozó nyilatkozata. Magyarázatát leli ez egyfelől azon szoros viszonyban, melyben az egyházak és az állam Francziaországban vannak; a mi szerintünk is a protestantismus szellemével ellenkezik, másfelől az 1862-ben tartott hivatalos reformatus zsinat többségének magatar-

AZ UNITÁRIUS VALLÁSKÖZÖNSÉG EGYH. FŐTANÁCSÁNAK SEPT. 3—5 NAPJAIN TARTOTT GYÜLÉSÉRŐL.

A főtisztelendő püspök ur az ülést a következő beszéddel nyitotta meg:

„Mltsgs. és Főt. Egyházi Főtanács!

Midőn tisztemből kifolyólag ez alkalommal is atyafiságos szeretetettel üdvözölném a Mlgs. és Főt. Egyh. Főtanács egybegyült tagjait: mindenekelőtt őszinte örömömet nyilvánitom ily szép számmal lett megjelenésük felett. Kétségbevonhatlan bizonyitéka ez annak, hogy vallásközönségünk kebelében nem aludt ki s a jó Isten őrizzen is meg attól, hogy valaha kialudják a közügy-szeretetnek az a nemes lángja, melynek éltető melegében fogamszik meg minden szép gondolat s jut teljesedésre minden jó szándék és üdvös feltétel. Mert valamint a természeti világban a nap melege hozza létre a mozgást és tartja fenn az életet: ugy az erkölcsi világban a lélek melege — vagyis a buzgóság és lelkesedés, a közügyszeretet és áldozatkészség azok a tényezők, a melyek tevékenységre inditnak s a haladást és fejlődést, a küzdelmet és sikert, szóval az életet biztositják.

A mi különösen kicsiny egyházunkat illeti, elmondhatjuk, hogy ennek fennállása és jövője ma is attól függ, a mitől a multban is függött, hogy minő érdekeltséggel viseltetünk annak közügyei iránt, s mekkora buzgóságot és lelkesültséget tudunk magunkban kifejteni annak haladása és gyarapodása iránt. S ha szinte helyzetünk a jelenben kedvezőbb is, mint a multban volt, a mennyiben útunkban kivülről kevesebb akadályba ütközünk, mint ezelőtt, még távol állunk attól, hogy mint a felhúzott óra járásában, csak kivülről gyönyörködjünk egyházunk haladásában, s magunkat akár a jó szerencse, akár az eddig elért eredményekre bizzuk. Nekünk, ha élni akarunk, s pedig akarunk, tennünk és küzdenünk, munkálnunk és igyekeznünk kell, nem lankadó eréllyel, ki nem fáradó szorgalommal és

---

tásában. midőn az orthodoxok magának Guizotnak a vezetése alatt a liberalismus fejlődésének gátlására azt a határozatot hozták, hogy a zsinat állitson meg kötelező hitczikkelyeket, s azok érvényessége az állambatalom biztositása alá helyeztessék. E határozatnak a kisebbségben volt liberalisok a zsinatból való tömeges kilépéssel mondottak ellent. A százados szünetelés után akkor tartott s azóta többet meg nem kisérlett zsinatnak semmi határozott eredménye sem volt. Hogy a második császárság alatt semmi becsületest és nemest nem várhattak a francziaországi protestansok sem, az igaz; de nem értjük, miként idegenkednek most a zsinat megtartásától, midőn a szabadelvü köztársaság a szabadelvü egyházi fejlődésre és haladásra kellő biztositékot nyujt.

Szerk.

kitartással; sőt mint a hajó épen a kedvező szeleket használja fel útjának gyorsitására: nekünk is a lehetőleg igyekeznünk kell hasznunkra forditani mindazt, a mi tán kivülről is egyházunk hajójának haladását elősegitheti, támogathatja.

Mennyiben felelt meg az E. K. Tanács e kötelességének a közelebb lefolyt esztendőben? ezt megitélni a jelen Egyházi Főtanács tiszte leend, s miután ehez az adatokat a nemsokára előterjesztendő évi jelentések s megvizsgálandó jegyzőkönyvek a Mltsgs. és Főt. Egyházi Főtanács kezeibe szolgáltatják, részemről nem tartom szükségesnek azokra itt kiterjeszkedni. Csak két dolgot emlitek meg, a melyekre e helyen is rámutatnom, édes öröme és nemes büszkesége lelkemnek. Egyik: budapesti ekklezsiánk megalapitása, miáltal szent vallásunk igazán megnyerte magyarországi jellegét, s az 1848-ik évi pozsonyi országgyülés 20-ik tczikkében kijelölt állását tényleg elfoglalta. A másik: amerikai hitrokonainkkal való testvéri viszony szorosabbra fűzése czéljából Kovács János ig. tanár afiának, ki a mult évben hasonló czélból Angliában volt, az unitárius és más ker. egyházak f. évi sept. 18—22 napjain Saratogában tartandó nemzeti conferentiájára vallásközönségünk képviselőjeül Amerikába lett elküldése. Az évi jelentések rendjén mindkettőről részletesebb értesülést nyerend a Mlgs. és Főt. Egyh. Főtanács. Tekintve azonban e két dolog nagy jelentőségét és messze kiható horderejét egyházi életünkben — ugy vélem, hogy azokat előzetesen is megemliteneni, helyén volt, s ismétlésük sem fog terhére lenni a Mlts. és Főt. Egyh. Főtanácsnak. Legyen rajtok Istennek szent áldása.

És legyen Istennek szent áldása a Mlts. és főt. Egyh. Főtanács munkásságán, mely jelen gyülésünkben reánk várakozik. Mint minden évben, ugy a jelen évi tárgysorozat is bő anyagot szolgáltat a komoly megfontolásra és higgadt tanácskozásra. Ezeket sem kivánom egyiket a másik fölé emelni, mert igen gyakran épen a kisebb jelentőségüeknek látszó ügyek igényelnek nagyobb figyelmet, a menynyiben a fontosabb ügyeknek is rendesen ezek szolgálnak alapul, s ha a fundamentum, a melyet épen körvonalokkal töltnek meg és vernek össze, nem elég erős, hiába emeljük a szilárd falakat.

Legyen szabad azonban ez oldalról is két tárgyat megemlitenem. Egyik a Dávid F. alapitvány, melynek jövedelme a mult évi Főtanács határozata értelmében ezúttal kevésbbé javadalmazott belső embereink, ezek özvegyei és árvái segélyezésére fog kiosztatni. Alig több biz ez mint egy csep a tengerhez képest, azon szükséghez mérten, a melynek enyhitésére fordittatik; de a szomjuhozónak sokszor egy csepp is jól esik, s mi egyáltalában nem vagyunk a bőség által elkényeztetve. A kezdet mindenesetre meg van ez irányban is. A jó Isten majd többre is megsegit, csakhogy mi se veszitsük el bizalmunkat, s aztán ne dugjuk össze kezeinket.

A másik, a mire kiválóan felhivom még a figyelmet, a b. e. báró Baldácsy-alapitvány ügye, mely uj stádiumba lépendő, s a melyre nézve már is egy pár testvér-egyház részéről oly nyilatkozat tétetett, a mi nekünk azon alapitványhoz kötött reményeinkre nem

kis árnyékot vethet, a mennyiben ezen a 11 protestans egyházkerület közös tulajdonát képező alapitvány jövedelme némelyek szerint nem egyházkerületek, hanem lélekszám szerint czéloztatnék megosztatni; a mi, ki merem mondani, a nemes alapitványozó czéljával sem megegyeztethető. De épen ezért hiszem és remélem, hogy a mi tulajdonképen a protestantismus egyesitésére és erősbitésére volt szánva, nem fog az Eris almájává lenni, s a testvéri osztozás nem fog épen a leggyengébb rovására történni. A jelen Főtanács teendője lesz e tekintetben a maga véleményét megállapitani, s a mostani, általunk nagyrabecsült kezelő bizottság által javaslatba hozott alapelvek felett tanácskozva, ezeknek értelmében megválasztandó biztosait a szükséges utasitásokkal ellátni.

Midőn ezek után ismételten szivesen üdvözölném a Mlgs. és Főt. Egyházi Főtanács egybegyült tagjait s tanácskozásaikhoz az egyetértés és szeretet lelkeért imádkozni fölhivnám: a jelen főtanácsi gyülést ezennel megnyitottnak nyilvánitom.“

A nagy figyelemmel hallgatott megnyitó után felolvastattak a Képv. Tanácsnak a következő jelentései:

I. Püspöki jelentés.

Méltóságos és főtisztelendő Egyházi Főtanács!

Ritka szerencse jutott nekem osztályrészemül, midőn ez évi jelentésemet azzal kezdhetem meg, hogy egy anyaekklézsiánkkal ma több van, mint egy év előtt, és ez épen hazánk fővárosában, Buda-Pesten, a hol nemzetünk szive lüktet.

1. A mult évi Főtanács határozata folytán megalakult budapesti ekklézsiánk ünnepélyes megnyitása s illetve a lelkészi beigtatás ugyancsak mult évi okt. 2-án történt meg. Ezen reánk nézve kiválóan nagy jelentőségü ünnepélyről annak idejében a hazai lapok csaknem kivétel nélkül és pedig rokonszenvesen megemlékezvén, részemről pedig az E. K. Tanácsnak a jelentést, a mint ez a vonatkozó jegyzőkönyvben látható, megtevén, azzal Főtanácsunk tagjai annyira ismeretesek, hogy az ismétlést bátran mellőzhetem. De azt kötelességemnek tartom a Mlgs. és Főt. Egyh. Főtanácsnak e helyen is tudomására hozni, hogy nevezett ekklézsiánkban az isteni tiszteletek iránt ugy saját hiveink, mint a más vallásuak részéről is az érdekeltség sokkal nagyobb és mélyebb, mint a minőt ephemer dolgok szoktak maguk iránt fölébreszteni. Az ekklézsia megalakulása óta a hivek által önkéntesen elvállalt évi bérfizetés jelentékenyen gyarapult, sőt ahoz koronként más vallásu barátaink is hozzá járulnak. E mellett egyesek külön is nagybecsü áldozatokat hoznak. — Mindezek azt mutatják, s közlésük által én is annak kimutatását czéloztam, miszerint budapesti ekklézsiánk megalapitása érdekében tett lépéseink és hozott áldozataink nem hiában valók, s annak fentartásához kötött reményeink megérdemlik a gondos ápolást. Végül a legnagyobb örömmel tudathatom azt is, miszerint ugy az angolor-

szági, valamint az amerikai unitárius társulatok a mult évben általuk e czélból küldött segélyt a következő évre is megszavazták, a mit én a nevezett társulatoknak titkáraik utján megköszönni nem mulasztottam el.

2. A belső emberekre nézve következő rendeléseket tettem:

a) Lelkészeket illetőleg: Bartók Albert aa. B.-Ujfaluból Csekefalvára, Domokos Áron aa. Nyomátról B.-Ujfaluba, s ez utóbbinak helyére Nyomátra Nagy János papjelölt rendeltettek. Továbbá Kolozsvártt az egyik lelkészi állomás az E. K. Tanács utján abrudbányai lelkész Mózes András aáfiával töltetvén be, ennek helyére Abrudbányára Barabás Ábel papjelöltet rendeltem ki; végre ép a napokban Ürmösi Kálmán a. s. siménfalvi l. Szentgerliczére rendeltetett.

b) Isk. mestereket illetőleg: Pap József okl. néptanitó Muzsnára, Derzsi Gábor H.-Szt.-Mártonról Kis-Solymosra, hol az előbbi isk. mester Sófalvi József afia saját kérelmére nyugalmaztatott. Továbbá Árkosi János Várfalváról H.-Szt.-Péterre, Ferenczi Mózes pedig H.-Szt.-Péterről csere útján Várfalvára rendeltettek, előbbi azonban a cserét nem fogadta el és igy:

c) ürességben vannak ez idő szerint a h.-szt.-péteri és h.-szt.-mártoni isk. mesteri, valamint az a.-siménfalvi lelkészi állomások.

3. Papi szigorlatot tettek az $188^{1}/_{2}$ isk. év végén Gábor Albert dicséretes, Adorján Domokos elégséges eredménnyel, a kikkel, ez idő szerint 13 papjelöltünk van. Ezek közül egyik Gál Miklós Londonban van, a Manchester New Collegeban; a többiek részint mint köztanitók, középtanodáinknál, részint mint magán nevelők egyes családoknál vannak alkalmazásban.

4. Az anyakönyvi és népesedési kimutatások szerint egyházunkban az 1881-dik évben

A) kereszteltetett: a) fiu 1022, b) leány 1053, együtt 2075 ujszülött; 14-el kevesebb, mint 1880-ban. Ezekből házasságon kivül született 217, valamivel több, mint 10%, s igy teljesen megfelelő a mult évi aránynak.

B) Konfirmáltatott: a) fiu 464, b) leány 421, együtt 885, több 15-el, mint 1880-ban.

C) Összeeskettetett a) mentvénnyel 238, b) hirdetéssel 288; együtt 526 pár; kevesebb 27 párral, mint 1880-ban.

D) Meghalt a) a férfinemből 789, b) a nőnemből 738; együtt 1527; több 139-el, mint 1880-ban; de a szülöttek száma a halottakét meghaladja 548-al.

E) Átállott hozzánk 157; átállott tőlünk 55; e szerint 102-vel több jött hozzánk, mint a mennyi tőlünk más vallásokra tért át.

F) A lélekszám 1881-ben tesz 54,169-et, 1880-ban volt 53,852 és igy a lélekszám 317 gyarapodást mutat, a minek — tekintettel arra, hogy a szülöttek a meghaltakat 548-al mulják felül, s az átállások rendjén szintén 102 többlet van — 650 lélekszám gyarapodást kellene tennie. Ez a különbözet azonban a mult évihez képest jóval csekélyebb levén, a statisztikai adatok beszolgáltatására nézve több pontosságot jelezhetek lelkész afiai részéről.

5. A f. év junius havában vizsgálatot tartottam toroczkói, toroczkó-szt-györgyi és a.-járai ekklézsiáinkban, s ezzel megkezdettem ar.-tordaköri ekklézsiáink vizsgálatát, a mit a f. év őszén Isten segedelmével folytatni és bevégezni is szándékozom. A vizsgálat eredménye a jegyzőkönyvekből látható, melyeket a többi azon köri ekklézsiákban megtartandó vizsgálatról felvett jegyzőkönyvekkel együtt fogok annak idejében beadni.

6. A halál ez évben is megvette áldozatait egyházi tanácsosaink közül is. Közelebbi gyülésünk óta elhunytak: Árkosi Károly, Dr. Soó István, Füzi Dénes, Mátéfi Károly, Szolga Miklós, Pákei Miklós, Fikker Ferencz, Dobos József, s alig pár nappal ezelőtt Végh Sámuel b. e. egyházi tanácsos atyánkfiai, kik a maguk hatáskörükben mindnyájan hiven teljesitették egyházunk körüli kötelességeiket. Nem feledtem el, hiszen kifelejthetné el közülünk csak állását, korát és érdemeit tekintve, — kivántam külön feljegyezni Farkas György szt.-gerliczei lelkész, marosköri nyug. esperes és közügyigazgató atyánkfia halálát, ki félszázadot meghaladott egyházi szolgálatában, tanusitott példás buzgalma, lankadatlan erélye, s a rábizottakban mindig hű és lelkiismeretes eljárásai által maradandó emléket biztositott a maga számára legjobbjaink sorában, egyházunk évkönyveiben, szintugy, mint a mi szivünkben. Részemről a hála és tisztelet érzelmeivel áldozom e sorokban is nagy és nemes emlékének. Béke lengjen sirjok felett!

7. Végül nem mulaszthatom el feljegyezni azt a kegyeletes ünnepélyt, mely főtanodánk ifjusága kezdeményezése folytán az E. K. Tanács jóváhagyása s az isk. igazgatóság vezetése mellett, Kriza János nagyemlékü püspökünk születési házának emléktáblával lett ellátása alkalmából f. évi julius 30-án Nagy-Ajtán tartatott. Ez az ünnepély első sorban nemzeti ünnepély volt, mert a jelzett megtisztelteтés a székely népköltőt illette, de a nemzet koszorussa egyszersmind a mi egyházunk főpásztora volt, s igy nekünk abban kétszeres okunk volt résztvenni, a minthogy egyházköreink és iskoláink abban kivétel nélkül mindnyájan részt is vettek. Épen ezért az ünnepély lefolyásának részletes leirását mellőzhetem, miután az mindnyájunk előtt tudva van.

Egyházi és iskolai egyéb ügyeinkről az E. K. Tanács évi jelentése fog szólani.

Melyek után vagyok a Méltóságos és Főt. Egyházi Főtanácsnak alázatos szolgája.

Kolozsvártt, 1882. September 1-én.

Ferencz József,
unit. püspök.

II. Közigazgatási és tanügyi jelentés.

Midőn évi munkálkodásáról siet az E. K. Tanács számot adni a Mltsgs Egyh. Főtanácsnak, örömmel jelentheti mindenekelőtt, hogy ez év egyike volt a legrendesebb éveknek; rendkivüli körülmények

vagy események nem zavarván a közigazgatás rendes menetét, a 264 közigazgatási és 240 tan-, együtt 504 ügy, melyeket illető jegyzőkönyvei szerint letárgyalt, a közigazgatás keretében és folyamában jártak le, melyekről a Mltsgs. Egyh. Főtanács, a jegyzőkönyvek megvizsgálása nyomán részletesen értesül.

Hazánk alkotmányos kormányával való érintkezésünk rendes volt.

Vallás- és közoktatási Minister ő nagyméltósága 26,806—1881 szám alatt arról értesitvén a Főtisztelendő Püspök urat, hogy a katonák házasságát illetőleg, semmi uj intézkedés nem történt, hanem csak a 9482—1879. számu osztrák belügyministeri rendelet küldetett meg a hadfő- és katonai parancsnokságoknak: az E. K. Tanács szükségesnek látta az E. Főtanács által 1881. szám alatt meghatározott feliratot, az ujabb egyházi és országos viszonyok felfejtése mellett a Vallás- és Közoktatási Ministeriumhoz felterjeszteni. E felterjesztésére még nem kapott választ az E. K. Tanács, örömmel jelentheti azonban, hogy a kérdés alatti ügyből vallásközönségünket, vagy egyes hiveinket illetőleg semmi nehézség sem fordult elő.

A közoktatási ministerium 4218—1882. számu leiratával azt kivánta, hogy az anyakönyvek másolatait papjaink egy példányban a megyei levéltárak számára is beadják. Mivel az E. K. Tanács meggyőződése szerint az ekklézsiánkat némi uj költekezéssel, papjainkat pedig uj munkával terhelné hasztalanul, 85—1882. számu a Vallásügyi Ministeriumhoz intézett felterjesztésében megismertette e tárgyban fenálló törvényeinket és szokásainkat s kimutatta, hogy azok emberileg eléggé védik valamint a közigazgatási érdekeket, ugy az egyesek érdekeit, s kérte, hogy e rendeletnek, mint feleslegesnek a végrehajtása felfüggesztessék. Feliratára még nem kapott választ az E. K. Tanács.

A hazai protestáns testvér-felekezetekkeli viszonyunk barátságos volt, megküldötték névkönyveiket és közgyüléseikről szóló jegyzőkönyveiket; mi e szivességet iskolai értesitőnk megküldésével viszonoztuk.

Ohajtandó, hogy — ha pénzviszonyaink megengednék — a kölcsönös értesülés végett legalább E. Főtanácsi üléseink kinyomtatott jegyzőkönyveit küldhetnők meg a protestans testvérfelekezeteknek.

Az ágostai hitvallásuak erdélyrészi Consistoriuma E. K. Tanácsunk azon ajánlatát, hogy a papi székeink, meg e. vallásfelekezet papi székei által való perekben hozott itéletek kölcsönösen jogérvényüeknek tekintessenek, nem találta a maga részéről elfogadhatónak azon az okon, mert a két közönség házassági törvényei és törvénykezési eljárása sokban különbözik; e felekezettel tehát e tekintetben a korábbi viszony áll fenn.

Angolhoni afiaival való viszonyunk most is a régi, szivélyes. Londonban tanuló ifiunkat ez évben is szivesen segedelmezik az eddigi mértékben.

Az amerikai unitárius és más keresztény egyházak nemzeti conferentiájának titkára f. évi junius 23-án kelt levelében meghiv-

ta a Főtisztelendő Püspök urat az irt conferentiának f. évi sept. 18—22 Saratogában tartandó gyülésére. Amerikai afiai közül legutóbb közöttünk járt Allen Henrik ur valláskönzönségünk egyik szives meleg barátja, Kovács János afiához intézett leveleiben nagyon ajánlotta, hogy követet küldjünk a jelzett gyülésre.

E. K. Tanácsunk 157. és 176.—1882. szám alatti tárgyalásaiban ohajtotta e felhivásoknak eleget tenni, azonban az idő rővidsége, készületlenségünk és pénzviszonyaink okán nem tartván kivihetőnek, e képviselő-küldés eszméjével felhagyva, Allen urat határozta felkérni képviselőnkül.

Azonban távirati úton arről értesittetvén Egyh. K. Tanácsunk, hogy küldöttünk Londontól való utiköltségei fedezve lesznek, E. K. Tanácsunk 186—1882. szám alatt a képviselő küldését elhatározta, s egyszersmind erre kijelölte Kovács János afiát, s táviratilag ezt jelezte amerikai afiainál. 188—1882. számu végzésével pedig oda utasitotta Kovács János afiát, hogy minél huzamosabban maradjon Amerikában, hogy minél több unitárius gyülekezetben jelenhessék meg s ismertesse amerikai afiaival, a mi viszonyainkat s viszont amerikai afiai vallási és nevelésügyi intézményeivel megismerkedjék.

Utasitotta továbbá az E. K. Tanács Kovács János afiát, hogy segedelem kérés czéljából nyilvánosan lépéseket ne tegyen. Uti költségekre adott 600 forintot, a mi hihetőleg elégséges lesz, — miután távirati értesités szerint a Londontól való utiköltségekre a pénz Londonban készen várja Kovács János afiát.

Az irt Conferentiához, valamint az amerikai unitárius társulat Directoriumához adresseket intézett az E. K. Tanács.

Kovács János afia f. évi augustus 27-dikén indult el amerikai útjára.

Az E. K. Tanács 167—1882. t. ü. szám alatt intézkedett Kovács János afia igazgatói és tanári teendőinek távolléte tartama alatt való teljesitéséről.

Érzi az E. K. Tanács, hogy eléadott intézkedésével anyagi terhet rótt közpénztárunkra; de azon reménynyel és meggyőződéssel tette, hogy a Mlts. E. Főtanács osztani fogja az E. K. Tanács azon nézetét, miszerint magyar unitárius közönségünk erkölcsi és tisztességbeli kötelessége viszonozni azt a szivességet, melyet amerikai afiai irányunkban az által tanusitottak, hogy koronként meglátogattak; erkölcsi kötelességünk személyesen kifejezni méltányló elismerésünket, és köszönetünket azon anyagi áldozatokért, a melyet amerikai afiai ügyünkért hoztak. Meg van győződve az E. K. Tanács arról, miszerint a Mlts. E. Főtanács is osztja azon reményt és hitet, miszerint az amerikai afiaival mostan megkezdett személyes érintkezés, valamint az unitárismusra átalán, ugy különösen reánk nézve áldásos leend.

Tanár Boros György afiát Allen Henrik ur egy levélben arról értesitette, hogy Richmond Anna elhalálozott, ezért az E. K. Tanács fölkérte a főtisztelendő Püspök urat, hogy Richmond Anna leányának fejezze ki őszinte fájdalmunkat e nemes lelkü elhunyt jóltevőnk

halála felett. Magánúton gondoskodtunk, hogy az elhunytnak arczképe tanácstermünk számára megszereztessék.

Vallásfelekezetünk kebelében, egyes ekklézsiáinkban a felterjesztett vizsgálati jegyzőkönyvek szerint a vallásos erkölcsi élet megnyugtató.

Az ekklézsia-tagok, vagy az ekklézsiák és belső embereink között négy helyt volt jelentékenyebb viszálkodás; három helyt volt kénytelen az E. K. Tanács fegyelmi úton biráskodni, két ügyet elhelyezés által intézett el; egy lejártatott fegyelmi kereset után véglegesen elmozditandó mesterünk ügye a Mlts. E. Főtanács tárgysorozatába fel van véve.

Ekklézsiáink vagyonának kezelése évről-évre rendezettebbé, szabályosabbá lesz.

Tagadhatatlan, hogy ekklézsiáink pénzügyeiben vannak még orvoslandó nehézségek és bajok s ilyenek első sorban a kamathátralékok; mire nézve örömmel jelentheti az E. K. Tanács, hogy a felérkezett kimutatások szerint a hátralékok apadnak.

A hátralékok halmozásának egyik oka a kamatláb magas volta; sajnálattal tapasztalta az E. K. Tanács, hogy e tekintetben kibocsátott rendeletei ellenére a legtöbb helyt a kamatláb ma is 10%, ennek 8%-ra való leszállitását ismételten elrendelte.

Megrendelte, hogy a hátralék-kamatok ujabb tőkék képpen az adósoknál ne hagyassanak, nehogy az által az adósok fizetésképessége kimerittessék.

Szokásban levén néhol, hogy a be nem folyt kamatok és bevárandók, a kamatok terhére ténylegesen befolytaknak vétettek, a hol az E. K. Tanács e visszásságnak nyomára jött, alkalmilag betiltotta, de a felső fejérköri közgyülés felterjesztéséből arról győződött meg, hogy e rosz szokás több körben van gyakorlatban; 199—1882. számu körrendeletével általánosan betiltotta, oda utasitván köri hatóságainkat, hogy a be nem folyt beveendők, mint ilyek jeleztessenek és adassanak át a számalóknak s azok felhajtassanak.

Méltányolja ugyan az E. K. Tanács egyes ekklézsiáink azon törekvését, mely szerint épületeiket, jelesen templomaikat s a belső emberek lakásait jó karban iparkodnak tartani s ily épitkezéseket tesznek; hogy azonban az ekklézsiák járatlanság miatt az épitkezések minőségére és a költségekre nézve félrevezetéstől, tévedéstől óva legyenek, 97—1882. számu körrendeletével megrendelte, hogy minden czélba vett uj épitkezés, sőt átalakitás és lényeges változtatás alkalmával előlegesen legalább oly egyszerü tervrajz küldessék fel, mely tájékozást nyujtson az épités minőségéről; — továbbá küldessék fel költségelőirányzat és jelentés arról, hogy a költséget miből fedezi az épittető ekklézsia.

A Báró Baldácsy-féle protestans alapitványt kezelő bizottmány ez évben is megtette jelentését az 1881. évi munkálkodásáról, egyszersmind közlött bizonyos pontozatokat az alapitvány kezelésének szervezésére.

A jelentés ez utóbbi részét az E. K. Tanács a tárgysorozat

szerint 132—1882. szám alatt a maga véleményével a jelen E. Főtanács eleibe terjesztette.

A jelentésnek azt a részét, mely a bizottság évi munkálkodásáról szól, s a melyben a tisztázásra vonatkozó szükséges teendők jeleztetnek, az E. K. Tanács tudomásul vette s felkérte a bizottságot, hogy kiválóan a kőtelki birtok zavaros telekjegyzőkönyvét, melyben tetemes bejegyzések vannak, még mielőbb tisztázni sziveskedjék.

A jelentés szerint az alapitvány ügyeinek minden irányba való tisztázása a vonatkozó évben is tetemes munkát s következőleg tetemes kiadást vett igénybe. Az 1880. évi ez évben törlesztett munkadijak fejében, valamint az 1881. évi kezelési költségek fedezésére az 1881. évben 10.357 frt adatott ki az alapitvány ügyeit kezelő ügyvédnek, vizszabályozási költségekre 4600 frt, adósság törlesztésre és kamatokba 26410 frt 75 kr.

1881. év végével az alapitvány javára a pénztári maradék 13 ezer 14 frt 58 kr, a melyhez számitandó az 1881. évre a haszonbérlők által befizetni kelletett, de csak f. évi január 3-án befizetett 10.000 frt az 1881 év végével való pénztári készlet 23,014 frtban lett volna megállitva.

Örvendetes jelenségül vette az E. K. Tanács, miszerint a kezelő bizottság jelentése szerint már az 1883. évvel 8000 frt rendelkezés alá jöhető jövedelem mutatkozik. Az alapitvány áldásos munkálkodásának habár csekély mértékben való megkezdése már a legközelebbi jövőben várható. Ha pedig az 1883. évvel mutatkozó 8000 frt fennmaradó jövedelem is az alapitvány terhei törlesztésére fordittatik, pár év alatt az alapitvány áldásos munkássága emberi számitás szerint egész mértékben biztosan megkezdődik.

Vallásközönségünk kebelében is munkálkodott a vallásos buzgalom és áldozatkészség.

Egyes ekklézsiáinkban ez évben is szép adományozások történtek; méltányló elismerését fejezi ki az E. K. Tanács különösen udvarhelymegyei több polgári község irányában, melyek oda való több ekklézsiánkat jelesen épitkezéseikben jelentékenyen segedelmezték.

Néhai dr. Joo István afia rendelkezése nyomán kolozsvári ekklézsiánk leányiskolája 1000, budapesti ekklézsiánk 100 frt hagyományban részesültek pénzben.

Kolozsvári iskolánk könyvtára, meg természettani muzeuma jeles könyvekkel és eszközökkel gyarapodott, irt néhai afia végrendelete nyomán.

Néhai özv. Koronka Lászlóné, Mátyus Károlina, kolozsvári iskolánkban ösztöndijul tett 1000 frt hagyományt, melyet az E. K. Tanács 91—1882 szám alatt elfogadott.

Ez alapitvány még nem került vallásközönségünk intézkedése alá.

Általános nyugdijintézetünk lelkiismeretes pénztárnoka, Jánosi Gergely afiának ez alapra vonatkozó kimutatása szerint az alapnak az 1882. évi augusztus 1-én való állása: takarékpénztárban elhelyezve 7064 frt 65 kr, értékpapirokban 5220 frt, együtt 12,284 frt 65 kr; hátrálékban van 1205 frt 75 kr.

Az E. K. Tanács sajnálattal látta a tetemes hátrálékot s 194—1882. szám alatt a hátrálékokról szóló jegyzéket mindenik köri hatóságunkhoz megküldötte és megrendelte, hogy a hátrálékok, valamint a folyó illetékek minden módon felhajtassanak, hogy belső emberi állomásaink emelésére, a belső emberek özvegyei és árvái biztatására szolgáló ez intézetünk kárt és hátramaradást ne szenvedjen.

Az összes tanintézeteinkre vonatkozó jelentések a Mlts. E. Főtanács előtt állanak, különösen három felsőbb iskolánkra vonatkozó kinyomott értesitő. Ez adatok hű tükrei összes tanintézeteinknek; meg van győződve az E. K. Tanács, miszerint a Mlts. E. Főtanács megnyugvással és örömmel fogja szemlélni az abban feltünő képet.

A kormányzás rendes ügyei közül kiemelendőnek tartja az E. K. Tanács azon intézkedését, miszerint a közoktatási minister által a középiskolákról beadott törvényjavaslatot a képviselőház tanügyi bizottságának albizottsága tárgyalás alá vevén, főtisztelendő Püspök urnak az alszakbizottság elnökéhez intézett megtalálására, az elnökség által vallásfelekezetünk részéről a bizottság tárgyalására meghivatott Kőváry László afia, a ki a tárgyalásokban pontosan részt vett.

A törvényjavaslatot a közoktatási minister visszavonván, az E. K. Tanács 72—1882. számu tárgyalása szerint nem látta szükségesnek ez ügyben további lépéseket tenni.

Aranyos körben három községben szándékoltatván községi vagy állami népiskolák állitása, még pedig illető ekklézsiáink közvetitésével; az E. K. Tanács oda utasitotta illető ekklézsiáinkat, hogy az iskolák ügye, jelesen az ekklézsiának az iskolához való viszonya szerződésileg állittassék meg; a szerződési mintákat az E. K. Tanács megállitva küldötte le esperes afiához.

És mivel korábban több felekezeti népiskolánk változott át községi vagy állami iskolává, az E. K. Tanács köri hatóságainktól felvilágositó jelentést kért fel a viszonyokról, jelesen arról, hogy ekklézsiáinknak az ily iskolákhoz netalán létező viszonya szerződés szerint van-e szabályozva, vagy nincs, s a szerződések másolatainak felküldését is elrendelte.

Ez ügy még tárgyalás alatt áll.

Községi vagy állami iskolák felállitásával mestereink viszonya akár alkalmaztattak azok, akár nem az uj községi vagy állami iskolák mellé, lényegesen változott mind a munkakört, mind pedig a javadalmazást illetőleg, az E. K. Tanács 54—1882. szám alatt kelt körrendeletével felvilágositást kért köri hatóságainktól az iránt, hogy a megváltozott viszonyok szerint az ily mesteri állomások munkakörét és javadalmazását illetőleg minő intézkedéseket tart a köri közgyülés szükségeseknek.

E felhivásra a köri közgyülések feleletei a legutóbbi időben érkezvén fel az E. K. Tanácshoz, ez ügy tárgyalás alatt áll.

Toroczkói iskolánk 1875. évi julius 29-ikén felvett tárgyalási jegyzőkönyv alapján, községivé változott át.

A főtisztelendő Püspök urnak az E. K. Tanácshoz f. évi julius 6-áról kelt s az E. K. Tanács által 131—1882. t. ü. szám alatt

tárgyalt jelentése szerint Toroczkó község a közoktatási kormány 5000 frt segedelmével a régi iskolaház helyébe diszes nagy épületet emelt, melyben a 12 alumnus idegen tanuló kényelmes elhelyezése mellett két tágas tanterem van czélszerüen, szabályszerüleg berendezve a fiuk, egy pedig a leányok tanitására. Az eddigi két tanerő egy harmadikkal szaporittatott.

Az alumnusok ellátásáról a toroczkói Koncz János-féle alapitványból korábban utalványozott évi 150 forint felhasználásával, az ekklézsia gondoskodik s annak biztositására 700 frtot meghaladó tőkét gyűjtött s azt takarékpénztárilag kezeli· Óhajtandó, hogy különösen székelyföldi tanulók ez alapitvány áldását élvezni siessenek.

Mivel az iskola fentartásában toroczkói ekklézsiánk tetemes részt vesz, az E. K. Tanács 151—1882. t. ü. szám alatt a toroczkói ekklézsia és a község között a megváltozott viszonyok alapján kötendő szerződés szövegét illetőleg egy mintát állitott meg s azt lelküldötte a toroczkói ekklézsiához.

III. Pénzügyi jelentés.

Pénzügyeinket illetőleg a következőket láttuk szükségeseknek a főtanács előtti jelentésünkbe felvenni.

A mult évi Főtanácsban a pénztárnok személye megváltozván s a pénztárnak az előbbi pénztárnok Filep István aától való átvételével s az id. pénztárnok Benczédi Gergely aának leendő átadásával az E. K. Tanács bizatván meg, E. K. Tanács mindjárt a Főtanács ideje után m. é. sept. 11-én tartott ülésében intézkedett a pénztár átadásáról, midőn e czélból egy külön bizottságot küldött ki kebeléből. Bár a bizottság azonnal s kellő erélylyel hozzá látott a munkához. az uj pénztárnok csak is nov. 1-én át a pénztárnokságot; mert előbb nem készithette el a bizottság az átadási okmányt, mely valóban nem egyéb mint számbavétele vallásközönségünk vagyonának értékpapirokban, kötlevelekben, készpénzben és takarékpénztári könyvekben, és nem egyéb mint a számbavett vagyonnak Leltára. Nem hagyhatjuk emlités nélkül, hogy e fontos munkában különösen kir. tanfelügyelő Váradi Károly és városi hivatalnok Czakó József aái fejtettek ki kiválóbb buzgalmat és tevékenységet — utóbbit az E. K. Tanács is jutalmazta az okmány megirásáért a központárból, de az előbbinek más jutalom nem maradt mint a hiven teljesitett kötelesség édes öntudata, mint anyaszentegyházunk elismerő köszönete.

Volt pénztárnok Filep István aa 1880. évi számadásának vizsgálata alhalmával számvevő bizottságunk meggyőződést szerzett arról, hogy az átadási okmányba mind az fel lett véve s ideiglenesen pénztárnoknak mind az át lett adva, a mi együttesen teszi a központárban és központárnok által kezelt unitárius vagyont.

Az átadási okmány mellett beadott jelentésben foglalt észrevételek és javaslatok iránt az E. K. Tanács a kellő intézkedéseket megtette.

Ideiglenes pénztárnok a szabályszerü 2000 frt értékü biztositékot értékpapirokban és takarékpénztári könyvekben beadta, E. K. Tanács bevette és vasszekrénybe helyezte.

Pénztárvizsgáló bizottság a pénztár átvétele után a szabályszerü vizsgálatokat megejtette s örömmel jelentheti az E. K. Tanács, hogy a vizsgálat a pénztárt mindannyiszor rendben találta.

A pénztárról levén szó, nem épen kedvező jelenség gyanánt kell emlitenünk, hogy egy év óta is több jelentékeny kölcsön fizettetett vissza pénztárunkba. A pénzintézetek gyarapodásával olcsóbb kölcsönhez jutván az adósok, igyekeznek szabadulni a nagyobb kamatoktól. S ez ránk nézve annyiban kedvezőtlen, mert nem helyezhetvén el a visszafizetett tőkéket uj kölcsönökbe, kénytelenek voltunk azokat kevesb kamat mellett helyezni el takarékpénztárba, a mi aztán maga után hozta a kevesb jövedelmet és költségvetésben a deficitet. De kedvezőtlen a jelenség azon ágában is, hogy több követelést kamat nem fizetés miatt, s épen az önkéntes adományozók ellenében kellett pereltetnünk. Ez bizony többeknél rosz vért csinált, neheztelnek, zugolódnak, de hát még is megkellett tennünk, nem örömest — s éppen ezért többekkel szemben készséggel ki is egyeztünk — meg kellett tennünk, mert a Főtanács maga is sokszor elrendelte, mert közigazgatásunk, tanintézeteink szűkre szoritott szükségleteit fedezetlenül nem hagyhatjuk.

Ertékpapirjainknak magas árfolyam mellett eladásával, valamely jószágnak megvételével pénzünknek jövedelmezőbb befektetésével szerette volna E. K. Tanács jövedelmeink gyarapitását. Meg is nézetett több eladóvá tett birtokot; de hát nem lett vásár bolőle!

Lett volna alkalom ujabb kölcsönök adásával is jövedelmeinket részben szaporitani; de hát a gyakorlat itt is bebizonyitotta, hogy a kölcsönadásra vonatkozó szabályzat nem egészen jó, mert nehézkes s mert csak a kolozsvári törvényszék mint telekkönyvi hatóság területére szoritkozik. Ez utóbbi okból két jelentékeny és hasznosnak mutatkozott kölcsönvételt kellett elutasitnunk.

Néhai Vég Sámuel egyh. tanácsos aának a mi közéletünk félszázados értelmes, hiv és igaz munkássának előbb testi ereje hanyatlásával majd szellemi világának elhomályosulásával a Farkas Sándor alapot tőle átvenni kellett s annak kezelésével a közpénztárnokot bizta meg jövőre az E. K. T.

A tanári nyugdij és segélyalap f. évi január 1-től életbe lépett. Mint a nyomtatásban meglevő szabályzat mutatja az alaptőkéhez járult.

1., Az 1864. évben létesitett segély-alap . . .	18328 frt	55 kr.
2., Az ugynevezett munkaképtelen tanárok alapja	1166 frt	61 kr.
3., A Koncz alapokból ide szakitott tőke-részek .	5500 frt	— —
4., És a tanárok eddig tett fizetései e czélra . .	208 frt	— —
Összesen:	25203 frt	16 krral.

A szabályzat kinyomatását E. K. Tanács szükségesnek látta,

mint ez a szöveg végén is ki van fejezve, azon okból is, hogy az egyesek értesülvén az ügy állásáról, netalán adományokat tehessenek e czélra. S hogy tegyenek nagyon is ohajtandó. A közpénztár nyugdijt nem adhatott s a tanár hiába vénült meg, holtig volt kénytelen szolgálni, a mi pedig sokszor nem vált a tanintézetek javára, de bizony a humanismussal sem egyező. És halála után családja a bizonyos nyomornak nézett eleibe, mert az unitárius tanári fizetésből a család jövőjét biztositni nem lehet.

Jövőben reméljük máskép lesz. Az alap meg van. Az egykori tanitványok hálás megemlékezése a buzgó hitrokonok kifogyhatlan áldozatkészsége ezek vannak hivatva az alapot tovább is szépen épiteni. Már is kaptunk 200 frtot egy nem unitárius urnőtől, kinek fia főtanodánkban tanul.

Az alapitványok jelentékeny sora egygyel ismét szapordott év folytán. Allen J. Henrik amerikai hitrokonunk, ki mult évi Főtanácsunkban megjelent, el se távozhatott Európából anélkül, hogy a szives fogadtatás emlékére valamit ne áldozzon. Prágából m. évi augustus 30-ról 5 fnt sterlinget küldött, mi beváltatván 58 frt 50 krban, Allen J. H. alapitvány czimen takarékpénztárba tétetett, s tul messze tengeren, a földteke másik oldalán ott is megdobbant szive mellettünk s onnan is küldött 1881. decz. hóban 59 frtot. Sőt szive dobbanása viszhangra talált testvére Povers Lucy asszonynál is, ki emlitett alaphoz szintén küldött, 5 fnt sterlinget, 60 frtot.

Özvegy Gálfalvi Imréné Sala Károlin urnő, emelkedettebb szellemü hitrokonunk az általa hagyományozott 3000 frt Sala-Gálfalvi tanári székre szánt hagyomány összeg kiegyenlitésére átadta egy kolozsvári telkét, mely jelen évi apriltól fogva jövedelmez nevezett alap javára, ez idő szerint 160 frtot.

Az államsegélyt a kormány jelen évre is kiadta: a Richmond-alapba az évi segély összeget pontosan megküldik. Szóval itt-ott egy-egy örvendetes mozzanatra is rámutathatunk.

Költségvetésünk, a számadások vizsgálatáról tett jelentések egyenként a Főtanács eleibe tartozván, az E. K. Tanácsnak e téren tett munkálkodásáról, ez ügyek előterjesztésével fogunk elszámolni.

IV. Főpapiszéki jelentés.

Főpapiszék a Főtanács utasitásához képest az „Unitárius egyh. törvényt a Házassági kötelékek érvénytelenitése és felbontása körül követendő eljárásról, valamint a dijszabályzatot is kinyomatta, s a törvényt 1882. évi jan. 1-én életbeléptette. Azóta a törvénykezés az uj törvény szerint foly; — természetesen nehézkésen, mert az ügyvitelhez szükséges minták későre készülhetvén el n. Pákei Miklós aa betegsége és halála miatt, mai napig sem volt az alpapi székeknek megküldhető; s különben is mindenhez gyakorlat kell.

Máskülönben mult évben főtanács után három rendes és három rendkivüli ülés tartatott, 1882-ben 4 rendes és 10 rendkivüli

ülést. Csaknem valamennyinek tárgya válóper. Az idei 9-ik rendkivüli ülésben azonban egy elvi határozat is hozatott, az t. i. hogy ha a róm. kath. székek által határozatilag elutasitott unitárius vallásu egyén folyamodik a pere folytatásáért, az legkevesebb hat hétre vettessék külön s annak leteltével vétessék tőle becsületére tett nyilatkozat arról, hogy azon idő alatt házastársával nem élt, s csak ezek után tárgyaltassék pere, mint vegyes házassági per.

V. Elintézett ügyek.

1., Az illető köri közgyülések által felügyelő gondnokká választott Rafaj Károly és Jakab Gyula afiai e hivatalaikban megerősittettek, a küköllői körben Derzsi István afia öregsége okán történt lemondása, és ennek nyomán a tényleges szolgálat alól való felmentetése által ürességbe jött felügyelő gondnoki hivatal betöltéséről a Főtanács intézkedett.

2., Mózes András afia mint kolozsvári pap a szervezet alapján féltanári munkakörre véglegesen kineveztetett.

3., Barabás József okleveles tanár egy évi ideíglenes szolgálata után kereszturi középiskolánk melletti állomáson véglegesittetett.

4., A Báró Baldácsy-féle alapitványt kezelő bizottságnak az 1881. évre vonatkozó rendes évi jelentését tudomásul vette az E. Főtanács, maga méltányló elismerését kifejezte a bizottmány irányában az alapitvány lelkiismeretes kezeléseért.

Az alapitvány végleges kezelésére és szervezésére a bizottmány által ajánlatba hozott pontozatokat magáévá tette a főtanács; csak azt nem pártolja, hogy az alapitvány évi tiszta jövedelméből egy bizonyos rész az alap javára tőkésittessék; mivel az egyes tulajdonos testületek magok ismerik legjobban szükségeiket és érdekeiket s ezért maguk gondoskodhatnak leginkább szükségeik fedezéséről és érdekeik biztositásáról. Különben is az alapitvány maga közös vagyonnak elég nagy, annyival inkább, mert közös vagyon kezelése is mindig több nehézséggel és több költséggel jár.

Kijelentette az E. Főtanács miszerint megkivánja, hogy az alapitó levél értelmében, az alapitvány természetéhez képest az alapitvány javadalmában a 11 tulajdonos egyházi testület egyenlő mértékben részesűljön.

A tulajdonos testületeknek a pontozat szerint czélba vett közgyülésébe vallásközönségünk képviselőiűl megválasztattak: Püspök Ferencz József és Hajós János, póttagul Gaál Jenő afiaí.

5., Berde Mózes az Augustinovics alapot kezelő bízottmány tagja lett.

6., Az a kérdés, hogy a főtanácsokra és zsinatokra utazó esperesek és jegyzők minő utipénzt kapjanak véleményadás végett áttehetett az E. K. Tanácshoz.

7., A holdmezővásárhelyi ekklézsia egyesitetett a budapesti ekklézsiával.

8., Egyházi tanácsosokká választattak: Barabás József tanár, ifj. Barabás Sándor birtokos, Barabás József megyei főjegyző, Berde István járásbiró, Ferencz Albert ügyvéd, Gábor Mihály birtokos, Kőváry Endre festőművész, Lőrinczi Sándor katasteri hivatalnok, Nagy Károly földbirtokos, Székely Ádám városi hivatalnok, Varga Dénes tanár.

9., Az 1883. évre szóló költségvetés megállittatott, a bevételek 19493 frt 93 krban, a kiadások 20048 frt 88 krban állittatván meg 554 frt fedezetlen kiadás fedezésére a hátralék kamatok jelöltettek ki.

10. Minden számadások a kebl. számvevőség és az E. K. Tanács felterjesztései nyomán véglegesen elintéztettek.

11., Benczédi Gergely 5 évre véglegesen megválasztatott pénztárnoknak az eddigi munkakörre.

12., Az év folytában tartott négyszeri pénztári vizsgálatokról szóló jelentésekből örömmel vette az E. Főtanács, hogy a pénztár mindig jórendben találtatott.

13., Az 1882. évre szóló államsegélyből segedelmül adatott: Az ekklezsiák és belső emerek tőketartozása kamatai törlesztésére 2778 frt 34 kr. a belső emberek nyúgdij alapjának 300 — a tanári nyugdij alapnak 100 — a kolozsvári másodpapság fentartására 600 a budapesti ekklezsiának 100 — állami intézetekben vallást tanitóknak 60 együtt 3938 frt 34 kr. Belső emberek tőke tartozása törlesztésére 630 frt. hét szegény ekklézsiának 300 frt. tanitásért pótlásul 12 frt.

14., A Dávid Ferencz-alapitvány évi 600 frt kamatából 400 frtból részeltetett 10 szerényebben javadalmazott pap, 8 szorgalmas népiskolai tanitó, 6 özvegy és árva. 100 frttal, Péterfi Sándor afia ujabb irodalmi munkássága segittetett elé, 100 frt tőkésittetett.

15., Nagy Lajos afia pénztári jegyzőségről lemondván pénztári jegyzőnek megválasztatott Mózes András.

16., A kolozsvári iskolánk épületén szükségesnek talált épitkezések végrehajtására az E. K. Tanács felhatalmaztatott.

17., Három felsőbb tanintézetünkről szóló kinyomott értesitőből és a felterjesztett jelentésekből örömmel értesült az E. Főtanács arról, hogy ez intézeteinkben a tanitás és tanulás szép sikerrel foly.

18., A népiskolánkról szóló kimutatás szerint járt iskolába tanköteles 4494; ismétlő iskolás 749; nem unitárius 256 együtt 5499 növendék. A népesség gyarapodását eszközli az ismétlő iskolába járók számának a gyarapodása. Ellenben kitűnvén az, hogy a sajátlag tanköteles gyermekek közt a tényleg iskolába járók száma apadott, az E. Főtanács intézkedett, hogy a tanköteles gyermekek iskolába járjanak; intézkedett, hogy oly iskolákról is tétessenek jelentések, melyek államiak vagy községiek; intézkedés tétetett a faiskolák kezeléséről.

K. A.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

LVIII.

A szőkefalvi templom feletti versengés és itélet 1669-ben.*)

Anno Dni 1669, die 4 mensis octobris.

Mi tekintetes T. T. az mi klglmes urunk Ő Nga mlgs parancsolatjából Szőkefalvára elmenvén, hogy az orthodoxus és unitarius uraimék közt az minémü Controversia függőben maradott, azt eligazitanók, legelsőben az orthodoxus uraimék az magók kivánságát jelenték meg ez szerént.

Az mint az mi klgmes urunk Ő Nga klgs parancsolatjából az Commissarius urak Ő Nga s Ő klgmek köztünk és az unitárius uraimék közt connumeratiot töttenek volt, az ellen mostan is semmit sem szólván, mivel akkor potior parsnak nem találtattunk, a más fél kezénél maradot az templom és parochia: de az ország articulusa annak is bizonyos jussát hagyta fenn, az melyik fél non major pars, sőt hogyha valamelyik fél sokkal kisebb volna is az másiknál, annak is bizonyos igazsága maradot fenn az articulusban, annál inkább az ki aequalis. Intervenialt ilyen dolog is, hogy a connumeratio után az unitárius atyafiak közül egy, ugymint Rácz Gábor, innét elment; más penigh ugymint Jeremiás Márton hozzánk convertált, melyre nézve most már potiorbak vagyunk, azért azt kivánnyuk juxta proportionem nostram mint potiorbaknak nagyobb templom épittessék, pap s mester háza is helyével együtt, melyhez illendő fundus ha az falu földéből ki nem telik, az unitárius atyafiak adgyanak ahoz illendő földet, megh kivánnyuk, mert a hol az mostani templom van is, csak egy unitárius embernek vagyon abban része, mind orthodoxus emberek földe. Azt kivánnyuk penigh, mig a templom megépittetik, alternatim járjunk az templomban mivel az kész templomban nekünk derekas jussunk vagyon.

Erre az unitárius atyafiak igy replicálnak:

Meg értvén az mi klgs urunk Ő Nga mlgs parancsolatit, melyek mellett az Commissarius urak ide jöttenek, nem látjuk, hogy Ő Nga abban annyi dolognak végben vitele felől parancsolt volna, az mennyit az orthodoxus atyafiak kévánnak; de ugy látjuk, hogy az mennyiben ő kegyelmeknek az Commissarius uramék dolga tetszenék, helyben hagynák, a mennyiben penigh nem tetszenék, elállanának mellőle, az mint addig is cselekedtek.

Hogyha mi azt cselekednők, hosszas perrel fárasztanának bennünket, sőt publicae pacis turbatoroknak is mondanának. Az articu-

*) Lásd Ker. Magvető X. köt, 193. l.

lus ellen mi nem reluctálunk, mert mi is törvény alá vagyunk vettetve, tudgyuk azt, hogy a minor pars felől van articulus irva, de a hol aequalisok, hogy azokról volna articulus irva, örömest látnók, mert mi olyat eddig nem láttunk.

Az orthodoxusok replicálának ez szerént:

Ha az minor parsnak jussa hagyatott fenn, az aequalisnak inkább, de az Commissarius urak vegyék elő az articulust s eligazodik.

Deliberatum:

Az ország arról irot articulusa szóról-szóra igy vagyon:

„Az melyik religion levők több számuaknak találtatnak lenni, azoknak adassék az templom; közönségesen penigh az töb religion levőknek mind számok, mind az közös templomnak proportiójuk szerint ellimitalt más templomot épitsenek“; itt nincsen sem aequalis, sem minor numerus irva, hanem csak az, hogy a major parsnál marad az templum, a többinek penigh épiteni kell az articulusban specificalt mod szerint. Azért ha többet nem mondanak az unitárius atyafiak az egész dologhról, deliberatio leszen, annyiban mindazon által csak az mennyiben az mi klmes urunk Ő Nga mlgs parancsolatja és az országh articulusa unanimiter rendet szabott előnkbe. Uj connumeratiohoz nyulni penigh nem akarunk, „nem is lévén parancsolatunk róla.

Az unitárius atyafiak ujabban allegalnak ez szerént:

Az ország articulusa olvastassék el még, ott arról van irot törvény, hogy az potior parsnak adassék a templom, a minor parsnak épitsenek; de itt olyan dologh semmi sem volt, mert nekünk a commissarius urak templomot nem adtanak, holott mi voltunk annak békességes dominiumjában; tü tőlletek is templomot nem vettek-el; a hol valakitől templomot vesznek-el, ott kell az minors pars számára templomot épiteni. Az orthodoxus atyafiak penigh major pársok nem lehettenek, hanem aequalisoknak is alig telhettenek. Rácz Gábor mostani elmenésén is nem méltó fundálni, mert még vissza jöhet. Azért kevánnyuk ő kegyelmeknek, legyenek csendesek s várjanak az időtől, nem leszen olyan nehéz, ha potior pársok lesznek, könyeb connumeratio által vehetik el.

Az orthodoxusok ezt felelik:

Mint ennek az falunak bizonyos lakosi és birái igy is igasságunkat pretendaltuk az templomhoz és részünk szerint közünk lévén hozzá, ezt vették igazitásba a Commissarius urak, annak előtte kegyelmeteknek deliberansok által, mivel az templom és parochia a más félnél hagyatott, nekünk is ugy mint nem major parsnak, az mely igasságunkat fenn hatta az Articulus, azt megkévánnyuk. Rácz Gábor felől is készek vagyunk docealni, hogy megmondotta maga, vissza nem jő soha Szőkefalvára az jobbágyságra.

Deliberatum.

Rácz Gábor elmentén egyik se igen kapjon, mert arra nem lehet fundálnunk. Az elébbi deliberationkban az Articulust szóról-szóra assumaltuk, ott meg van irva, hogy proportionaliter kell az épitésnek lenni, az a szó befoglal mind nagy s mind kicsin numerust, a

mellől most sem recedalhatunk: azért kevántatik, mutassanak helyt, a hol az orthodoxusok számára való épités meg lehessen, azt mi commissariusok megtekintvén, annak utánna teszünk deliberatiot, annak modalitása felől egyéb aránt, ha azt elmulasztják az unitárius atyafiak, nem mirajtunk, hanem ő kegyelmeken mulik a dolognak végső eligazitása, mi nem lészünk oka, ha az articularis poenaban esnek.

Ezt a deliberationkat meghallván az unitárius atyafiak, ki hivának bennünket az falunak Gálfalva felől való végibe s mutatának egy régi Kápolna helyet az mezőben, de mivel az falutól az a hely távul volt, egyébaránt is sem pap, sem mesterháza mellette nem lehetett volna, hogy az orthodoxus atyafiaknak ott templom épittessék, arra alkalmatlannak itéltük, hanem onnét az falu felé visszatérvén, az mostan fenn lévő templomot, papházat, mesterháza helyit megtekintvén, midőn kivántuk volna az unitárius uraiméktól, hogy azokhoz hasonló alkalmas helyet mutassanak az orthodoxus uraimék számára, azt felelék, hogy közönséges hely seholt is az feljebb emlitett és tőlünk már megirt ratiókra nézve rejicialtatott kápolna helynél egyéb nincsen, hanem nyuljunk ez helyekhez és tegyünk ugy igazitást.

Mi azért az mely puszta helyecskét mesterháza helyének mutattak, az templum épitésre alkalmas helynek itéltük lenni, ugy hogy a minémi másik templom szélességére, magosságára és temérdekségére és hosszuságára, egyarányu munkával és költséggel közönségesen készitsék el: minthogy a mostaninak padlása nincsen, a másiknak is oda nem értvén padlását a dato praesenti egész esztendőre az mai napig végben mennyen épitése egészen, melyet valamelyik fél nem praestál az feljebb megirt articularis poenán maradgyon, hogy alternatim járjanak az templomban, ha magok megegyeznek, nem bánnyuk; de hogy azt megitilyük, arról articulust nem látunk.

Az papháza felöl töttünk ilyen deliberatiot: Mivel más fundust nem mutathatnak az unitárius atyafiak, az pap háza csürös kertivel osztassék kétfelé cum omnibus pertinentiis.

Az mely buza s egyéb gabonát közhelyre raktak, mivel eddigh függőben volt a dolog, oszolyon kétfelé, ezután tudgya mindenik fél, melyik az ő hallgatója. Az mi penigh az dézma buzából eddig elkölt, arról szó se legyen.

Az papházát pertinentiaival együtt és dézma gabonát, két emberséges emberrel osztassák fel.

Bethlen János, mp. Haller János, m. p.

Ezeket meghallván az unitárius atyafiak, protestatiót tőnek fel, hogy mivel az orthodoxus atyafiak köz helyre rakták volt az dézmát és az ő kegyelmek predicatorának nem adták oda, tehát igasságokat fenn tatják ellenek, megkeresik suis modis. Ezt hallván mi, deliberáltunk ugy, hogy ha a protestatiot fenn tartják, maradgyon az mostan közhelyre lerakott azon helyben, az hol van az törvény végéig.

Az mely oláhok az falu határán szántanak, hogyha Szőkefalva quartas hely. az oláhoktól jutandó quartat osza fel a két praedicator egyaránt; hogyha penigh nem quartas hely, az földes ur szabadságában áll, kinek adatja az oláh jobbágyival az dézmát.

Connumeratio orthodoxorum szőkefalviensium.

1. Elekesi Miklós uram, felesége, két gyermeke s egy öreghben tartott gyermek.
2. Jeremiás János, felesége, három gyermeke.
3. Petri Márton, felesége, két gyermeke.
4. Balogh Boldizsár, öcscse és egy huga.
5. Vas György, felesége, három gyermeke.
   Gogáni pap felesége, öt gyermeke.
6. István Deák, egy gyermeke, más ugyan ő kegyelmétől öreghben feltartott gyermek.
7. Nagy Ferencz, felesége, két gyermeke, egy öreghben tartott legénye.
8. Bonyhai István, felesége és a felesége anynya és a maga annya.
9. Fodor Gergely, felesége, 3 gyermeke.
10. Ágoston Mihály, egy gyermeke.
11. Székely Thamás, felesége, három gyermeke.

Ezeknek mind van házok Szőkefalván.
Székely János itt szántott, vetett.

Unitáriusok.

1. Szakáll János.
2. Luka Mihály.
3. Vas Andris.
4. Kaszás András.
5. Erdélyiné.
6. Nagy János.
7. Ágoston István.
8. Piros János.
9. Jeremiás Márton.
10. Fej István.
11. Rácz Gábor.*)

Eredetije a gróf Teleki-család levéltárában (az újabban rendezettek között — „egyháziak“ czim alatt) Maros-Vásárhelyt.

*) Valjon az unitáriusoknál miért feledték el a gyermekeket számitani? Szerk.

Közli: **Koncz József.**

IMA

László Domokos, egyh. köri gondnok neje, szül. Mihály Mária felett.*)

1882. september 1-én Székely-Udvarhelyt.

Szent hatalmu Isten, a Jézus Krisztus által mennyei Atyánk! megtört kebellel, s megrendült lelki érzéssel állunk e koporsó mellett, hová a leverő csapás hire gyüjtött együvé, hogy igaz részvéttel osztozzunk a veszteség feletti keserü fájdalomban, s hogy bizonyságot vegyünk a te isteni szent hatalmadról, melynek erejével kormányzod élők és holtak birodalmát. — Oh, mert te nem csak szeretetteljes, de hatalmas is vagy mindenek felett Uram! Hatalmad nagyságát be nem fogják az egek egei, s valamint szeretetednek, ugy hatalmadnak is gyakran látjuk tanujelét a nagy természetben épen ugy, mint gyarló emberi életünk folyamán. Sokszor örvendezve dicsőitjük, Atyánk! hatalmad nagyságát, saját lelkünk egész valójával csüngünk csuda-dolgaidon, de igen sokszor, nem látva be szent czéljaidat, a zugolódás szavait vesszük ajkainkra. Igen, mert bár tudjuk Atyánk, hogy minden mulandó e földön, tudjuk, hogy a halál, az enyészet e rettenthetetlen fejedelme ifjat és öreget, koldust és gazdagot egyaránt elrabol, s tudjuk, hogy az asszonynak fájdalommal kell szülni magzatát; de, hogy az anya legmagasztosabb hivatásának teljesitésében, saját életével adózzék, s hogy ugyanaz, a mi egyiknek életet ad, a másiknak életét végképpen kioltsa, ezt kevésbé tudjuk érteni, kevésbé megmagyarázni.

Ime szent Isten, jó Atyánk! egy ily talányt mutat fel előttünk e gyász-ravatal.

Egy édes anyát takar e szemfedő, ki magasztos hivatásának előérzetében kétkedő reménynyel csüngött a gondolaton, s várva-várta a perczet, hogy, szive alatt táplált kisdedeinek életet adva, megszabadulhasson, hogy kedves övéinek szeretett körében tovább folytathassa oly önfeláldozással s valódi hűséggel párosult élettársi és anyai szent kötelmeit. Szép reményekkel is biztathatta önmagát, szép reményeket fűzött példás szeretettel nevelt gyermekei között talán ez uj csecsemők életéhez is, s képzeletében messze repülve, járta bé a közel s messze jövendőt, és oh, ki tudná utólérni és előszámlálni az édesanyának ábrándvilágában szőtt édes álmait?! És imé jó Isten, édes Atyánk! mindezen remények éppen a valósulás

---

*) Ez imát közreadjuk annálinkább, mert az elhunyt nő sz.-udvarhelyi fiók-ekklézsiánk egyik jóltevő tagja volt, kinek háza ottani hiveinknek nyolcz éven keresztül szolgált isten-tiszteleti gyülhelyül.

Szerk.

perczében vele együtt megsemmisültek, örökre sirba szálltak. Meghalt, mielőtt édes anyai szeretetének jeleit adhatá, elköltözött, mielőtt igazán átérzett anyai szerepét bevégezheté!! Szerelmének áldozta fel drága életét!

És annyi szép remények omladékain ott áll két csecsemő, annnyi fájdalomnak iker-gyermekei, öntudatlanul is már ily mérhetetlen bünbánatnak és keserüségnek okozói.

Oh Isten, édes Atyánk! mit véthetett e nő, hogy a paradicsomi itélet — fájdalommal kell szülnöd magzatidat — kemény próbája alatt végképpen meg kellett törnie?! Mit véthetett a férj, hogy ily nagy mértékben önted ki rá a búsulás keserü poharát?! S hát az árván maradt család szivén miért hogy bokrossával terem a fájdalom?! És az árvaságában itt édes anyára lelt kis ártatlan, miért, hogy ismételve árva lőn?!

Bizony Atyánk, szent hatalmu Isten! itt megáll gondolatunk, s minthogy sorsunk könyvébe tekinteni nem lehet, megnyugszunk akaratodon, s fájó részvéttel osztozunk a szerető férj lesujtó bánatában, kinek hű nőjét sir-menyasszonyul jegyzé el a halál, s ki mindent vesztett, mit veszthetett; és e veszteség feletti mély keservében megtört kebellel áll e koporsó mellett, melybe a kérlelhetetlen halál élete egéről a napot zárta le.

Oh, bizony sokkal nagyobb, sokkal keservesebb fájdalom ez, hogysem emberi vigasztalás mérsékelhetné, s arra enyhületet nyujtani képes lehetne, sokkal nagyobb, sokkal keservesebb, hogysem arra emberi kéz gyógyitó balzsamot csepegtethetne s a feledés fátyolával elborithatná!

De hát hol keressen vigasztalást a szerencsétlen férj és édes apa, kit, az egymást követő csapások, most szive legdrágább kincsétől fosztának meg, kiben élet-örömeinek minden forrását föllelé, s kiben és a ki által házát s családja körét édes otthonának nevezheté, s a ki vele nem csak az élet örömeiben, hanem igen sokszor megsokasult tenger bánatában is oly igaz hűséggel osztozott? Hol keressenek vigasztalást az árva gyermekek, kik édes anyjok meleg kebelén a tápláló emlő után is találtak tárgyat bizalmas gyermeki szeretetöknek, mert ott tanulták ismerni gyermekjátékaik örömét s testi és lelki növekedésük őrzőangyalát; hol keressenek kárpótlást azon munkás és gondos édes anyai kezekért, melyek oly odaadó szeretettel vezérelték őket a vallás és erkölcs utain?! Hol keressenek vigasztalást az öregségre jutott s ily váratlan gyászszal látogatott szülők, kik életök késő estvéjén vajmi más nyugalmat vártak, vajmi más vigasztalást reméltek?! Hol keressen vigasztalást a már egyedül maradott jó testvér, s hol vigasztalódjanak, az elhunytat saját gyermekök gyanánt szerető kedves rokonok? hol annyi rokon-s baráti kebel, és még távoli ismerősök is, kik kedves halottunkban a női munkásság s vallásos kegyesség szép erényeivel gazdagult házi nőt ismerék, kinek minden szegény és szerencsétlen számára volt egy vigasztaló vagy bátoritó szava, ki mindenekkel tehetség szerint jót tett, s vallása és egyháza ügyét mindig szivén hordozta.

Oh minden fájdalmak gyógyitója, mennyei Atyánk! egyedül te vigasztalsz meg mindeneket, te enyhited meg a sebzett szivek duló fájdalmait, te törlöd el a sirók könyhullatásait, hiszen tied, egyedül tied Gileád balzsama!

Hozzád imádkozunk, tégedet kérünk azért hát oh minden vigasztalásnak Istene! küld el vigasztalásod angyalát, hadd kötözze be a bánatos férjnek szivében esett fájdalmas sebeit, hadd törülje le méltó keservének patakként omló könyzáporát s hadd támogassa csüggedésének tántorgó lépteit! Tanitsd meg Uram, a valiásban keresni biztatást, tanitsd meg tovább is hinni és remélni atyai kegyelmedben és szeretetedben s mondjad, oh mondjad neki e biztató szózatot: Ne félj, mert én veled vagyok s nem hagylak el tégedet és nem távozom el te tőled!

Oh Isten, gondviselő Atyánk! légy ápolója a halált hozott ikertestvéreknek, kik már a születés perczében anyátlan árvaságra jutottak, légy édes anyjok s tápláld őket jóvoltod édes emlőjén, hogy növekedjenek Isten és emberek előtt való kedvességben! De mindenekfelett tárd ki gondviselésed kezeit a vezérlő és gondozó anyai kéz nélkül maradt nagyobb árvákra, kik az elhunytnak kedves hivei valának, s kik még bizonnyal nem is tudják, nem érzik veszteségök valódi nagyságát. Oh, legyen rajtok atyai szereteted és kegyelmed jó Atyánk! s pótold ki nekik az emberek által pótolhatatlant, a jó édes anyát! Küldj vigasztalást a szülőknek, s jó testvérnek, rokonoknak és jó barátoknak, s mindazoknak, kik e koporsó halottjában igaz részvéttel siratják azt, a ki igazán hiv vala!

Adj a kiszenvedettnek Atyánk , Szent Istenünk! csendes nyugodalmat a sir nyugtató ölében, adjad, hogy oly csendes legyen sir álma, a minő szenvedésteljes volt életének utolsó alkonya. Kimondhatatlan fájdalmaiért jutalmazd meg a hiven teljesitett kötelesség érdemei szerint, nemes lelkét vezéreld égi honában nagyobb-nagyobb tökélyre, hogy jobb létre költözése legyen földi kegyes életének folytatása, bocsásd be őt ama hajlékokba, melyeket hiveidnek készi tettél, hogy találja fel lelkének üdvét s örök életét!

Minket pedig mindnyájan emlékeztess arra, hogy e földön nincs maradandó városunk! Tanits meg azért Uram! ugy élni, hogy mindig készen lehessünk az elköltözésre; tanits meg járni a te igazságodban, hogy ha majd földi életünk esztendei kitelnek nyugodt lélekkel köszönthessük tullevő hazánkat s találhassuk meg az igazak jutalmát te nálad az egekben. Ámen.

Kisgyörgy Sándor.

IMÁK.

I.

Egyházi főtanács megnyitása alkalmával. 1882. sept. 3.

Örök hatalmu szent Felség! „kitől jő minden jó adomány és tökéletes ajándék“ (Jak. I. 17.) Töltsd ki szent lelked ajándékát, a szeretet, béke és egyetértés lelkében gyülésünkre, hogy egy igaz hitünk szerint, egy legyen szivünk és lelkünk, hogy betelvén szent lélekkel, szóljuk az Isten igaz beszédét, törvényét, nagy bátorsággal, (Csel. IV. 31. 32.), hogy valamit akarunk, mondunk és teszünk, legyen az összehangzó Jézusunk tiszta tudományával, erényes életével, nemes tetteivel, s szent vallásunkban örökitett józan elveivel! — Ámen!

II.

Főtanács bevégzése alkalmával, sept. 5-én.

„Köszöntöttük egymást szeretetből való csókolással, — békesség és jóakarat volt közöttünk, kik mindnyájan egyek vagyunk a a Krisztus Jézusban, (1. Péter. V. 14.), mert a jó Isten lelke volt velünk, mig szent vallásunk érdekében, atyafiui együttes buzgósággal munkálkodtunk.

Hálával köszönjük ezeket a mennyei főhatalomnak, ki gondviselése keblében fentartja, s védi anyaszentegyházunkat, mint Jézus erkölcsi szép országát!

Édes reménynyel hisszük, hogy mostani lelkes vetésünkről, még a késő nemzedék is gazdag aratásnak fog örvendeni! Ezért buzgón könyörgünk, hagyd meg nálunk a jóra vezérlő szent lelket, melynek erejével hitünk mellé jó cselekedeteket, — a jó cselekedetek mellé igaz tudományt, — tudományunk mellé mértékletességet, türést, isteni tiszteletet, atyafiakhoz hajlandó szivet, s e szivben jézusi szeretetet ragaszthassunk, s azokat megtarthassuk mindvégig (2. Péter I. 5., 6., 7.), miről az egész világ megismerje, hogy a mi tudományunk és vallásunk, a Jézus igazsága és vallása.

Igy áldj meg minket jó kedvedből: Mi atyánk, stb. Ámen.

Gyöngyösi István,
esperes és közszónok.

PÜSPÖKI VIZSGÁLAT.

Unitárius egyh. életünk legfontosabb intézményeinek egyike a püspöki egyh. vizsgálat. Talán korszerübbnek tetszenék, látogatásnak nevezni; de ez a ceremoniális részt fejezi ki, s nem adja azt a fogalmat, mit az unitárius püspök egyházlátogatáskor szokott gyakorolni; maradjunk tehát a latin szónak ősibb használata mellett. Negyven éve, hogy az unitárius egyházkörnyékekbe részint a politikai élet bizonytalansága, részint egyházi életünk lazább állapota miatt rendszeres püspöki egyházvizsgálat nem tartathatott. A politikai élet jobbrafordultával biztosabb állapot jött létre egyházunkban is, s mind inkább felszinre került egyházközségeink hiveiben is az ohaj, hogy főpásztorát láthassa, vele érintkezhessék, hogy vallás-erkölcsi érzülete tápanyagot nyerjen s biztatást ama hitélet tekintetében, mely mégis soha egészen, soha végkép ki nem alhatik.

Emlitve volt a „K. Magvető“ julius-augustusi fűzetében, hogy unitárius püspök főtisztelendő Ferencz József ur ezen évre Aranyos-Torda egyházkörnyékét tűzte ki püspöki vizsgálatul, — s midőn junius havában Toroczkó-Szent-György s Jára egyházközségeket látogatta meg, most továbbfolytatandó az egyházvizsgálatot, october 7-én szállott ki a bágyoni unitárius ekklézsiába. Megható volt, midőn az öregség, s betegségtől levert környéki esperes, Koronka Antal e környék papjait kiszállása alkalmával bemutatta, s bocsánatot kért, hogy körutjában nem kisérheti. Ez alkalommal főtisztelendő püspök ur a bágyoni, kövendi, rákosi, csegezi, várfalvi, szinfalvi, szent-mihályfalvi ekklézsiákat látogatta meg. Ker. felügyelő gondnokok: Szigethi Cs. Sándor és Csegezy Mihály mindenütt részt vettek és segitségül voltak az egyház-vizsgálatban, a környék részéről pedig környéki jegyző, Csegezy László, és köri közügy-igazgató, Létai Domokos kisérték.

A lapok annak idejében közölték részletesen a szivélyes fogadásnak ceremonialitásait, mellőzhetem azért a püspöki vizsgálatnak ezen accidentiáját. Annyit azonban meg kell emlitenem, hogy bár a legszorgosabb munkaidő volt, mégis a népnek nagy sokasága örömmel hagyta félbe mezei munkáját, lelkesedésének adott kifejezést mindenütt, egyik egyházközség a másikat törekedett felülmulni az ünnepélyességben: zöld galyakból alkotott virágkoszorukkal ékitett diszkapuk alatt várta, messze eleibe küldvén lobogókkal ékes banderiumot, s bár őszi volt az idő, mintha a természet csak e végre kimélte volna meg a gyenge virágokat, koszorukkal, bokrétákkal volt ékitve, behintve, főpásztorunk utja s a templomok, a hová harangzugások és taraczk-durrogások közt kisérte a nagy számu népség, hogy láthassa főpásztorát és hallhassa beszédét.

Nem fárasztom a t. olvasót az egyes ekklézsiákban megtartatni szokott püspöki vizsgálatok sorrendjében felmerült és elintézett ügyek részleteivel, hanem azt meg kell emlitenem, hogy az mindenütt isteni tisztelettel vette kezdetét, s isteni tisztelet végeztével főtisztelendő püspök ur mindenik ekklézsiában a szószékből beszédet intézett a gyülekezethez. És ez egyik kimagasló része volt a püspöki vizsgálatnak. Áhitattal csüngött a mindenik ekklézsiában zsufolásig megtelt templomi gyülekezet tagjainak szeme, figyelme püspök uron, kinek beszéde, mint sirászi balzsamcseppek hullottak a népség szivére, midőn Isten-szeretetre, vallás-erkölcsös életre és hitbuzgóságra serkentette. Bár igen érdekes, de nehéz volna elbeszélni, bár kivonatilag mindazt, a mit beszédeiből hallottunk, melyek maradandó kincs s drága gyöngyszemekként fognak élni, a buzgó gyülekezet egyes tagjainak szivében. Megható volt különösen, midőn a családokra az egyetértés és szeretet — az élet terhei alatt, az Istenben való bizalom áldását s a mindeneket intéző Isten gondviselését kérte . . . . . .

Ezek után a köztanácskozás vette kezdetét, az ekklézsia férfi tagjai s különösen presbyteriuma részvételével. A tanácskozás kiváló tárgyát tette az iskolák és tanitás ügye. Az oktatás ügy átalakulása korszakában nem csoda, ha találkozott ekklézsia, a hol különben községi iskola levén, némelyek a felekezeti iskola visszaállitását kérték. Főtisztelendő püspök ur meggyőzőleg fejtette ki, hogy a községi iskola a vallásosságot nem csökkenti, hogy szerény ekklézsiáink a korszerü iskoláztatást mindkét nemü tankötelesekre nézve alig birná meg, s ha érdeklődés van a tanulás iránt, az általános mivelődésre csak jótékony lehet a községi vagy állami iskola. Irányt és utasitást adott, hogy a hol a mesterek községi iskolánál nem alkalmaztattak, az ismétlők tanitása, a vallás és vallásos ének oktatása által tegyék magokat hasznossá és szükségessé. stb.

Másik fontos tárgya volt a püspöki vizsgálatnak a vallás erkölcsi állapot, s felmerült a tanácskozások rendjén, hogy azon kórtünet, mely nagy világvárosokban szokásba van, mint fattyukinövés, az egyszerübb falusi élet rétegeibe is elhatott szórványosan, t. i. az ugynevezett vadházasság. A megvizsgált egyházközségek közzül csak egyben jelentkezik az eset nagyobb számban. S ha valami megnyugtathat e tekintetben az, hogy az nincs valamely felekezethez kötve — átalános e kórtünet. — Ma már mindenki tudja, hogy polgári életünk átalakulása korszakában a rohamos haladás által a nagy, s európai eszméknek mesterséges érlelése önként vonta maga után a rosszat, idő előtt. Ez azonban a nép vallásosságát nem csökkenti*) valamint nem csökkenti az, hogy e nép mint székely kis birtokos a legszorgalmasabb földmüvesek közzé tartozván, nyári

*) Mindamellett is, hogy nem csökkenti, nemde mégis csak ugy kellene lenni, hogy a nép vallásossága erkölcsén is meglássék és hogy vallásosságát a templom rendes látogatása által is kimutassa, mert bizonyára a hetedik nap megszentelése még egy népre se hozott szegénységet. Szerk.

hónapokban ritkán látogatja a templomot, de bármily messze távol legyen határán, midőn meghallja az ismeretes harangszót leveszi izzadt homlokáról kalapját, s kapa nyelére támaszkodva, egy sohajtást bocsát az egek urához.

Főtisztelendő püspök ur mindezek mellett is szivökre kötötte a vallásos életet, s atyailag figyelmeztette a szülőket, hogy ha bár gazdagságot nem is, de szennytelen nevet hagyjanak gyermeköknek. s ne tegyék ki azok sorsát a törvényes osztálykori testvéri versengés és gyülöletnek.

Továbbá megvizsgálta főtisztelendő püspök ur az anyakönyveket, s utasitást adott azok vezetésére, hogy az által az államnak is szolgálni lehessen, meghagyta, — hogy a hol még nincs — a lelkészek hivatalos jegyzőkönyvet vezessenek, s a rendeléses jegyzőkönyvbe vezessék be a koronkint egyházi uton jövő azon rendeleteket, melyek által a reájok vonatkozó törvények és eljárás tudásának szinvonalára emelkedhetnek. Megtekintette az épületeket, azok felszereléseit s a cultushoz szükséges készleteket, s leltárt vétetett fel rólok, szintén a belső emberek jövedelmeit, számba vette a lelkek számát, a tanköteleseket s a kik oktatásban részesültek. Végül szoros vizsgálatot tartott az egyházi szertartásra, a cultus előmozditására czélzó szerény vagyont, a létező kötleveleket s tőkepénzek mikénti elhelyezését, használatát illetőleg, s ezekre mint mindenekre nézve bölcs és irányadó határozatokat igtattatott jegyzőkönyvbe.

E püspöki vizsgálat nyolcz napig tartott a nyolcz ekklézsiában; 24 óra jutott tehát egyre, de e 24 órának minden perczét főtisztelendő püspök ur az egyházközség közügyének szentelte. Valóban főtisztelendő püspök urnak e környékben való körutja áldásthozó volt. Mi nem tudjuk minő képet visz magával rólunk s minő fogalommal távozik körünkből: de azt tudjuk, hogy a kép, melyet e környék lakósai, egyes ekklesiák és hivei szivében hagyott, maradandó és kedves emlékü leszen. Ha a gyermekeknek nevelője az iskola; felnőtt embereknek iskolája a templom, — s ha egy lelkes tanitó ujjainak nyomai meglátszanak a felnőtt embereken: főpásztorunknak látogatása, hiveivel való közvetlen érintkezése, szavai, melyekkel hazaszeretetre, szorgalom és munkásságra, törvények iránti tiszteletre, loyalitásra, vallásos buzgóságra, erkölcsös életre serkentett, buzditott, s oly ékes, oly megnyerő modorban, minő püspök urnak tulajdona s mindez egyházi életünkben az első dignitástól: az egyház főpásztorától, megvagyok győződve, hogy ez többet tesz, sokkal többet, mint a legrészletesebb polg. törvények vagy közigazgatás bün, vétek s hiba elleni megtorlásai; — mert ez megelőzte, hogy azok el ne követtessenek, hogy a törvény általi megtorlásra szükség ne legyen.

Adja az ég, hogy midőn talán 10—12 év mulva ismét szerencséje lehet ez egyházközségeknek főpásztorához, akkor főtisztelendő püspök ur az egyház barázdáiba most elhintett magnak szép és jó gyümölcsét láthassa.

Cs. L.

DR. NAGY JÁNOS.

Folyó évi september 22-én dr. Nagy János váratlan halálának hirét közölték a napi lapok.

Kevés esetet ismerünk, mely anynyira bizonyitná az igaztalan mértéket, melylyel a világ némely esetekben mér, mint a dr. Nagy Jánosé. Iró volt, figyelemre méltó tanulmányai által szélesebb körben ismeretes, s a mikor meghalt, mindamellett is, hogy az irodalom munkásai közt számos ismerőst számlált, életének szebb oldalára, munkásságára is csak egy-két sor volt az érdem-koszorú. Pedig ő ennél többet érdemelt volna. S csakis tartozó kötelességet vélünk teljesitni, midőn e helyen, szerencsétlen barátunk emlékének, életéről és munkásságáról szólva, egy rövid megemlékezést szentelünk.

Dr. Nagy János született Várfalván, a mai Torda-Aranyosmegyében, 1847. máj. 30-án, egyszerü székely nemes szülőktől. Itt kezdette tanulását is. Szülői szegények voltak, hanem azért 1858-ban Tordára, az unitárius gymnasiumba vitték az eleven eszü gyermeket, hol pár évig, gondosan megtakaritott filléreikből tartották fenn, a mikor aztán a felsőbb osztályokban szorgalmas, kitünő tanulása által javadalmakhoz jutván, önmaga gondoskodott fentartásáról. Már Tordán egy irodalmi dolgozatával jutalmat nyert és kitüntette magát a prédikálásban és testi ügyességben is. 1864-ben a kolozsvári unitárius főgymnasiumba lépett, hol azon év folytán — mint szegény jó tanuló — 60 frt állami ösztöndijban részesült. Ugyanabban az évben nyert magántanitóságot Jakab Elek, történetiró házánál is. Nevezetes pont ez életében, mert attól további szellemi fejlődésének, irányának kiindulása kezdődik.

A nemzeti élet föllendülése magasabb lelkesültségben tartotta az ifjuságot mindaz iránt, a mi nemzeti, a mi magyar volt. S a tehetséges ifju itt oly körbe jutott, mely befolyásával az ő lelkesedésének nemcsak tápot, hanem irányt is tudott adni. S a gazdag történelmi gyüjteményéről hires Mike Sándor és a történelem-irás mezején jeles dolgozataival egyre emelkedő veje, Jakab Elek befolyása nemsokára meg is látszott az ifju Nagy Jánoson. Hatással volt még rá Buzogány Áron, a történelemnek a gymnasiumban az időbeli tanára is, kinek előadásai maradandó nyomokat hagytak tanitványai lelkében. Nagy János még a gymnasiumi tanfolyam alatt figyelmet keltő tanulmányt irt „Székely Mózes“-ről, melylyel önképzőköri dijjat is nyert.

1867-ben tett érettségi vizsgát kitünővel. Elébb a theologiára iratkozott be, de csakhamar átlépett a jogra, melyből a három első évet Kolozsvárt, a negyediket meg Budapesten végezte. A jog végeztével kiszolgálta a katonaságnál az önkéntesi évet.

Később tudori diplomát szerzett a jog- és államtudományokból s letette a középtanodai tanári vizsgát.

Jogászi évei alatt is folytonos összeköttetésben állott Jakab Elek történettudóssal, történelmi tanulmányait kitartó szorgalommal folytatta, minek nemsokára szép jeleit adá.

1870-ben megjelent tőle a Rákosi Jenő által szerkesztett „Reform“ napi lapban (236—261.) „Békés Gáspár“ czimü történeti tanulmány. Ezt követte 1871-ben a „Keresztény Magvető“-ben (93—126. l.) „Az unitáriusok énekes könyveiről“ irt munkája; 1872-ben „Petki János élete“ a „Kolozsvári Közlöny“-ben (58., 64., 75., 101., 115., 116. sz.) Ezenkivül napvilágot láttak még a következő tanulmányai: „Jakab József életrajza“. (Ker. Magvető, 1873. VIII. köt.): „Hidvégi gróf Mikó Ferencz életrajza“ (Ker. Magv. 1875. X. köt.); „Hidvégi gróf Mikó Imre életrajza“ („Magyar Polgár“ 1876.); „A székelyek scytha-hún eredetüsége és az ellenvélemények“ czimü terjedelmesebb önálló füzetben megjelent tanulmánya (1879.)

Mint történelemirót, a felfogásban éles elme, alaposság, az előadásban könnyedség, folyékony irály jellemzik, s müveit olvasva az ember azt a határozott benyomást nyeri, hogy a történelemirásra valóban hivatottsága volt.

Élete külső körülményeire vonatkozólag megemlitve, hogy eleintén ügyvéd mellett dolgozva kereste kenyerét; s hogy 1873-ban a kolozsvári egyetemi tanács jegyzőjévé neveztetett ki, melyet több évig viselt elismerésre méltóan, áttérhetünk a másik térre, melyen Nagy János munkásságot fejtett ki, s ez a hirlapirodalom tere.

Még jogász korában, mint corrector és dolgozótárs müködött a Sándor János által szerkesztett „Kolozsvári Közlöny“-nél. Később, annak megszüntével, a K. Papp Miklós lapjához, a „Magyar Polgár“-hoz ment át. Itt főleg közéleti tudósitásokat irt, de a mellett vezérczikkeket is dolgozott. Éles tollal irt czikkeivel városunk közéletének nem egy fontos kérdésében gyakorolt befolyást. S tehetsége, ügyes tollforgatása csakhamar a szerkesztőség elsőrendü tagjai közé emelte. 1880-ban pedig, K. Papp Miklós elhalálozásával, egyenesen a szerkesztőségre hivatott meg. Mindnyájunknak élénk emlékezetében van, hogy a „Magyar Polgár“ a dr. Nagy János szerkesztése alatt, különösen az első három hónapban, mekkorát emelkedett. Jogelméleti és a közigazgatás reformjára vonatkozó és más vezérczikkekkel gazdagitotta a lapot, később pedig, irta az anynyi humorral és satyrával teljes, a maguk nemében páratlan „Janus“ leveleket.

E két téren mozgott dr. Nagy János irodalmi munkássága. S mindkettőn tehetségének elvitathatlan jeleit adta, miáltal magának nevet szerzett.

Életében több kitüntetés is érte.

Az unitáriusok egyházi tanácsosnak, s Kolozsvár polgársága a városi képviselet tagjának választották meg.

De fájdalom, a hirlapiróság töviseket is termett számára.

1881. elején, éppen a „Jánus“ levelek által fölidézett személyes viták következtében a „Magyar Polgár“ szerkesztésétől vissza kellett lépnie. Eleinte állás nélkül maradt. Később, mint kataszteri pótbiztos, müködött egész haláláig, mely — neje, Gál Róza, rokonainak s barátainak nagy fájdalmára — oly váratlanul következett be.

Várfalvi Nagy János jeles tehetségü és tanult iró volt. De tehetségeiben mintha hiányzott volna az összhang. Az érzelmi rész miveltsége mintha nem állott volna arányban értelmi miveltségével. Nem azt akarjuk mondani, hogy ne lettek volna nemes érzelmei. Azok igenis voltak. Azonban érzelmeit illetőleg, hiányzott a fegyelmezettség, hiányzott nála a mérséklet, a mi életében neki sok kellemetlenséget és bajt okozott. Szilaj vérmérsékletét az akaraterő nem birta szabályozni. A gyakorlati életre tartozó érzéket meg teljesen nélközte. S a midőn a viharok feje felé tornyosultak, eloszlatásukra az értelmi erő elégtelennek bizonyult.

Aztán vegyük hozzá, hogy a világ csalárd, az emberek nem mindig jók, s a barátok is megcsalhatnak!

A viszonyok visszafelé alakulását, nem levén türelme, kitartása addig is viselni, mig ismét mező nyilik a fölfelé, az előhaladásra, nem tudta tovább viselni magát az életet sem.

Jobb sorsra lett volna érdemes.

A magyar történet-irodalom és unitárius egyháztörténelmünk felmutatott munkássága után még sok szép és jeles szellemi alkotást várhatott tőle. De emléke szerencsétlen, szomoru véget ért barátunknak igy se fog feledésbe menni.

Péterfi D.

ARANY JÁNOS.

A nemzet nagy költője meghalt!

A magyar nép mint egy sziv zokogott fel nagy halottja felett. A fájdalomnak, mely a nemzet szivén átnyilalott, hadd legyen itt is bár egy gyönge utóhangja.

Mint a nap lassu méltósággal vonul fel a láthatár alól, ugy emelkedett fel ő is nemzetünk szellemi egén, de mint egy nap emelkedett özönnel öntve a fényt, vakitóan szórva a világosság sugarakat. S egy dicső ragyogással megfutott pálya után a mint csendben jött, csendben távozott el is.

S csoda-e, ha elborult a nemzet lelke ez égi fény kialvásán?

S Arany Jánosban nemcsak a genius tüze lángolt, ő a jellem kristály-szépségével is tündökölt. Ő nemcsak mint költő volt nagy, hanem nagy volt mint ember is. Ő benne egy valódi, igaz nagyság tünt alá, — de nem az örök éjszaka homályába. A valóban nagy emberek, ha elköltöznek is, az élőkkel maradnak. Szellemük körül jár mint szél. Hatnak, alkotnak és gyarapitnak látatlanul és „épitnek várost Amphionként.“

Oh vajha a nemzeti genius, mely Arany szellemében, müveiben kifejezést nyert, az évszázak hosszu során át kisérné a magyar nemzetet, s a nemzet az ő szellemét folyton életben tartva állitana neki szivében ércznél és kőnél drágább emlékoszlopot!

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Az Evangyeliumi Lelkészi Tár. X.—XII. füzete megjelent gazdag tartalommal. — 17 egyházi beszédet közöl, melyeknek irói közt sok jeles egyh. beszédiró neve fordul elé. A közlött beszédek igen alkalmatosak használatra. Ismételten ajánlhatjuk e vállalatot lelkész-társainknak. Az Evangyeliumi Lelkészi Tár ára, egész évre: 3 frt, mi Czelder Márton szerkesztőhöz, Felső-Bányára küldendő.

A Protestáns Pap egyik szerkesztője, Kálmán Dezső, előfizetésre felhivást bocsátott ki „Csalán-levelek“ szépirodalmi művére, mely humoros elbeszéléseket, rajzokat, képeket, apróságokat fog tartalmazni az életből. Felhivjuk rá olvasóink figyelmét. Terjedelme $10^{1}/_{2}$ iv lesz. Ára 1 frt. Gyüjtőknek 10 pld. után 1 tiszteletpéldány.

A megrendelések szerzőhöz, Kölesdre (Tolnamegye) intézendők.

Beküldetett: Tanügyi Értesitő. A szolnok-dobokamegyei tanitótestület hivatalos közlönye. Szerkesztő: Sebestyén József, rettegi tanitó. Megjelenik — a nagy szünidőt kivéve — minden hó 15-én. Ára egy évre 1 frt 60 kr.

Az előfizetési pénzek Incze Ferencz, tanitótestületi pénztárnokhoz, Decsre küldendők.

Megrendelési felhivás „Idézetek Tára“ czimü műre, melynek foglalatát szemelvények a hazai és külföldi egyházi és világi irodalomból, teszik. Havi füzetekben fog megjelenni, 3 ivnyi tartalommal. Egy füzet ára 80 kr. Egész évre 3 frt. Kiadja: Dvorzsák János, pestmegyei áldozár. Budapest, II. ker. Donáti-utcza 3. sz.

KÜLÖNFÉLÉK.

Ámerikából örvendetes hirek érkeztek hozzánk. A saratogai conferentia sept. 18–22. napján óriási sikerrel folyt le, mely az amerikai szabadelvü keresztyénség évkönyveiben nevezetes lapot fog képezni. A magyar unitáriusok küldöttét, Kovács János barátunkat és szerkesztőtársunkat, a conferentián szokatlan örömmel üdvözölték, mint képviselőjét a [illegible] többet szenvedett unitárius egyháznak. Kovács a conferentián tartott beszédeivel igen kedvező benyomást tett amerikai hitrokonainkra, és egyházunk iránt [illegible] érdekeltséget keltett. A kolozsvári collegiummal [illegible] alapitott Channing és Priestley tanári székek állandósitására Hale, Morison és Allen barátaink közreműködésével bizottság alakult. Remélhető, hogy az alap meg is lesz. Kovács mintegy husz városba kapott [illegible] meghivást, melyekben prédikál és felolvasásokat tart. Mindenütt a legszivélyesebben fogadják. Reméljük, hogy addig is, mig hazajőve részleteseb leirást adhat, érdekes utjáról levélben fog tudósitni.

Az amerikai unitarismusról a „Christian Register“ a Saratogában tartott conferentiáról szólva, igy ir: „A conferentiának nemzeti jelentőségét nem lehet figyelmen kivül hagyni. Az nem helyi vagy felekezeti mozgalom. Az unitarismus már nemcsak Uj-Anglia határaira szoritkozik. kilátásait Nyugot mezőire terjesztheti ki, a hol reá uj tevékenység várakozik. Ama reményteljes jövőben, mely ez uj és folyton növekedő ország előtt áll, az unitarismus arra van hivatva, hogy egyik fontos tényező legyen. Uj-Angliára hatalmas befolyást gyakorolt irodalmának megteremtése, intézményeinek módositása s értelmi és erkölcsi életének áthatása által. Nyugaton uj viszonyokkal találkozik, melyekre

rendeznie kell magát. De missiója mégis csak az, hogy mint alakitó hatalom hasson. Bármit mondanak az unitarius testület kicsiny számáról, az unitarius szellem ma már mindenüvé elhatott és ujabb, meg ujabb incarnatiot ölt. A szabadelvü kereszténységnek sohasem volt jobb alkalma a terjedésre, mint napjainkban. A magvetésnek eljött az ideje, lássunk az eszközök után a kedvező alkalmak felhasználására."

(És hogy az amerikai unitariusok az eszközök után látnak is, mutatja az, hogy Clevelandban egy uj theologiai akadémia felállitását vették tervbe, melyre a saratogai conferentián Wade Henrik egymaga 250,000 dollárt, vagyis félmillió forintot ajánlott fel.)

Amerikai jeles férfiak arczképei. Hale Ede, bostoni lelkész, a magyar unitáriusok egyik legmelegebb keblü barátja Amerikában. Főt. Ferencz József, püspök urhoz közelebbről a maga és több más ottani hitrokonunk nevében kedves és meglepő ajándékot küldött amerikai jelesek arczképeiből az E. K. Tanácsterem számára. E jeles férfiak: Washington, Adams János, Channing Ellery Vilmos, Parker Tivadar, Bryant költő; Lowel J. R. költő, s az Egyesült Államok angliai követe; Longfellow költő, Emerson költő és iró; Holmes Wendel Olivér, bostoni költő; Lincoln Ábrahám, elnök; Chapin H. E., lelkész; Tillmon M., elnök; Sprague Károly, költő, Taylor Bayard, iró; Everett Ede, pap, államtitkár s Massachusette kormányzója, Ware Henrik, harward-egyetemi tanár; Webster Dániel, senátor és szónok; Prescott Vilmos, Reed Dávid, Hawthorne Náthán, iró; Summer Károly, iró és senator, Phillips W., szónok. S ezek — mint Hale irja — egynek kivételével mind unitáriusok.

Az ev. reformátusok zsinata által alkotott, az egyház egész szervezetét magában foglaló alaptörvényeket a Felség ujabb szerkezetökben megerősitette.

Az újabb szerkezetet folytatólag f. évi augustus végével tartott zsinati gyülés, nem csekély küzdelmek között állitotta meg.

A küzdelmet természetesnek találjuk.

Azok a kifogások, nehézségek, melyeket a korona, illetőleg tanácsosai az eredeti szerkezet irányában támasztottak, részben csekély jelentőségüek, értjük azokat az egyes czikkelyekre nézve tett nehézségeket és kifogásokat, melyek inkább az egyházi biráskodás és az egyházi hatóságok kényszeritő, büntető hatalmára vonatkoznak, s a melyek a zsinat tárgyalásain a' l'aimable keresztülmehettek s keresztül is mentek.

Az az elvi nehézség is, hogy a szervezetből a tanügy egészen kimaradjon, hasonlóan keresztül ment ugyan, de lehetetlen nem méltányolnunk az ellenzéknek azt a fájdalmát, melylyel az opportunitás elve előtt meghajlott, s a melyet akkor érzett, midőn a magyar protestántismus egyik lényeges alkotó szervét, a magyar protestantismussal összeforrott tanügyet éppen az alapszervezetből kihagyni volt kénytelen. Csak az nyugtathatja meg a magyar protestántismus barátait, hogy az egyház a jelen viszonyok között is a tanügy terén sokkal jobb szolgálatot tehet a magyar közmüvelődésnek, a magyar nemzetnek, mint a mennyit tán a középiskolai törvényjavaslat, melyért ez áldozat hozatott, tenni fog.

Mindenesetre örvendünk, hogy a szervezetnek habár ily módon történt megteremtése által az eddig öt superintendentiára oszlott magyar ev. ref. egyház egy hatalmas nagy testületté alakult, mely czéljait, mint egy ember, ezután sokkal hatásosabban munkálhatja.

Intő példa. Fejéregyháza közelében, Sárpatak faluban volt az unitáriusoknak egy szép kis templomuk, melyet háboritatlanul is használtak a jelen évszáz elejéig. De ezelőtt mintegy 60 évvel egy katholikus barát jutott a helységbe, ki nagyobb részint czigányok szavazatából álló szótöbbséggel a parokhiát s később a templomot elfoglalta. Tett pedig a parochia 3 holdat s a hozzá tartozó canonica portio 9-et. Az odavaló nép ma is beszéli, hogy az unitárius egyházi vagyon minden felsőbbség tudta és beleegyezése nélkül foglaltatott el. Sőt a mint T. Kűsmödi Nagy Sándor ur irja, ki csupa ügyszeretetből f. évi julius havában ujszékeli T. Kovács Imre urral Sárpatakon nyomozatot tett s nekünk a fennebbi adatokat szolgáltatta, a sárpataki minorita az etédi plébános házá-

nál a bucsujárás alkalmával maga is dicsekedett, hogy „az unitáriusok templomát átváltoztatta a katholikus részre, s jelenleg a kőművesekkel dolgoztatja.“ Ez eset mig egyfelől az igazságtalan eljárást mutatja a katholikus részről, másfelől az unitáriusokra nézve a legnagyobb szegénységi bizonyitvány, hogy az a katholikus barát oly könnyedén tehetett kezet vagyonunkra. Nem egy fiókekklézsiánk van ma is, a hol kisebb nagyobb vagyonnal rendelkezünk. Óva intünk azoknak pontos gondozására, mert ha katholikus barát nem is toppan be foglalni, de az elhanyagolt birtokból lassanként elhagyott lesz s annak pedig mindig akad ura.

Iskolai értesitők 1881—82. évről. Beküldettek: A marosvásárhelyi ev. ref. collegium értesitője. Igazgató-tanár: Horváth Gáspár. A tanerők száma: 24. A tanulók száma: 430. — A kiosztott alapitvány-kamatok, jutalmak és elengedések egész összege teszen — a jutalomkönyvekkel együtt — 2788 frt 12 kr és három darab aranyat. Az Értesitő magában foglalja Bedőházi Jánosnak székfoglalóját A természettudományok módszeréről. S hozzá van csatolva a collegium nyomdája termékeinek jegyzéke 1786—1867. — A baróthi államilag segélyezett gazdasági szakosztálylyal megtoldott felső népiskola értesitője. Igazgató: Bedő József. — A tanerők száma: 5. Tanulók száma: 22. — A zilahi államilag segélyezett községi polgári fi-iskola értesitője. Igazgató: Kerekes Sándor. Tanárok sz.: 9. Tanulók száma: 125. Jelentés a Kolozsvár sz. kir. városában, állami segélylyel fentartott városi ipariskolák 1881—82-dik tanévi állásáról. Igazgató: Kiss Sándor. a felsőbb kereskedelmi iskola igazgató-tanára. A tanerők száma: 19. A tanulók száma: 508. Jutalmul kiosztatott: 141 frt 61 kr.

Gyászhirek: Máday János, a kolozsvári ág. hitvallásu egyház lelkésze, f. évi sept. 2-án meghalt szélhüdés következtében 56 éves korában. Közkedveltségben élő, mivelt ember volt. Általános részvét kisérte sirjába. — Várfalvi dr. Nagy János, iró és egyh. tanácsos sept. 22-én 36 éves korában véget vetett életének. Nőt és egy kis fiut hagyott hátra. — Mihály Mária, László Domokos, udvarhelyköri egyh. gondnok neje sept. 1-én — rövid betegség után — váratlanul sirba szállt. — Inczefi József, derzsi unitárius lelkész és egyh. tanácsos haláláról éppen most vesszük a leverő hirt ki okt. 24-én, 52-ik évében, a fekete himlőnek lett áldozatja. Inczefi József, az udvarhelyköri unitárius lelkészi karnak egyik érdemes tagja volt.

Sajtó hibák. Idei, julius-augustusi füzetben megjelent Farkas György élete és jelleme czimü életrajzba, a 210. lapon 22. sorban: „Ő lángész volt“ helyett: Ő lángész nem volt — olvasandó. 212. lapon, 9. sorban: „éves“ helyett évi. 213. lapon, 14. sorban: „legnehezebb“ helyett legnemesebb. Ugyanott, 24. sorban: „tett helyeslő“ után kimaradt vagy más észrevételeit. 214. lapon, 7 sorban: „jó“ helyett esélyes. 214. lapon, 16. sorban: „jó“ helyett szó. 214. lapon, 24. sorban: „Welsin“ helyett Weltin. 214. lapon. 29. sorban: „Sagst“ helyett Sagt. 216. lapon, 10. sorban: „kedvességét“ helyett kedvezését — olvasandó. — A „Kriza-ünnepély“ czimü czikkben, 4. füz. hibásan irtuk, hogy a marosköri papság nevében Györfi Lajos tett koszorut, mert az a ki a marosköri papság koszoruját letette: Csép Lajos, csókfalvi pap volt.

A szerkesztőség postája.

Koncz József urnak, Maros-Vásárhelyt. Köszönettel vettük becses küldeményét. Belőle már ebben a füzetben közlünk. A többit is adni fogjuk. Szives üdvözlet.

Rédiger Géza urnak. Szabéd. Vettük levelét, de nézetét nem osztjuk. Csak irjon, ha elébb, ha később.

ARANYKÖNYV.

A Budapesten alapitandó unitárius rendes lelkészi állomásra s állandó imaházra tett kegyes adományok.

XIII. közlemény.

Méltóságos id. Dániel Gábor, egyházi főgondnok ur a 173. számu gyüjtőivén 100 forint.

A magyar-zsákodi unitárius egyház 39. számu gyüjtő-ivén: Demeter Lőrincz, lelkész 50 kr, Incze Dániel, tanitó 30 kr. Bordosi Vajda Mihály 32 kr, Simófi István, M.-Zsákodról 30 kr, György István 1 frt, özvegy Kupás Jánosné 20 kr, Szél M. József 30 kr, György János 10 kr, Kedei György 30 kr, összesen 3 forint 32 kr; ezenkivül törökbúzában adakoztak 44-en, u. m.: Miklós István 2 kupát, Palatka Jonás 4 kupát, Koncz P. 4 kupát, Koncz D. ifj. 4 k., Kedei Mózes 8 k., Palatka János 4 k., Palatka György 2 k., Hegedüs Gergely 2 k., Palatka Mózes ifj. 3 k., Koncz Izsák 3 k., Hegedüs Ferencz 2 k., Koncz József 1 k., Simó György 1 k., Hegedüs Mihály idősb. 2 k., Hegedüs Mózes felsö 2 k., Pásint Mihályné 1 k,, Kozma János 4 k., Hegedüs Mózes alsó 2 k., Hegedüs József 4 k., Hegedüs Péter 2 k., Pásint János 1 k., Sándor Kata 1 kupa, Sándor János, juhász 2 k.. Mitra Mihály 2 k.. Pázsint András 1 kupa, György Péter 5 kupa. Román János 4 k., Palatka Ferencz 2 k., Szél Pál 2 k., Mitra János 2 kupa, Pipei János 2 k., Mitra Mózes 2 k., Simó András 3 k., Gergely Péter 1 kupa, Bartalus Jakab 3 k., Bartalus Dániel 1 kupa, Miklós András 1 k., Kedei Izsák 8 kupa, Koncz Mózes 2 k., Hegedüs Samu 2 k.. Béres Mihályné 1 k., Palatka Péter 1 k., Palatka István 2 kupa, Pásint János 2 kupát, összesen 7 liter-vékát: mi eladatván 4 forint 55 krajczáron, a költségek levonásával Magyar-Zsákodról beérkezett összesen 7 forint 32 krajczár.

A pipei egyház 38. számu gyüjtőivén: Fazakas János 10 krajczár, Orbán Györgyné 20 kr, Gergely Mihály 20 kr, Gergely Áron 10 kr, Simó István 10 kr, Bálint István 20 kr, Rűsz János 20 kr, Kis Mózes 1 forint, Orbán Benedek 20 kr, Orbán György 10 kr, Orbán Mihály 10 kr, Szász István 15 kr, Gergely István 20 kr, pipei egyház pénztára 1 forint. Egyesek termékbeli adakozása 2 frt 15 kr. Összesen 6 forint.

Sükösd Tamás Sepsi-Szent-Györgyön 2 frt.

A ravai unitárius egyház 32. számu gyüjtő-ivén: Árkosi Dénes, ravai lelkész és nyugalmazott esperes ur 20 forint, a ravai egyház pénztára 25 frt, József Mihály tanitó 1 frt, Nagy István, egyházi gondnok 1 forint, Hankó György 1 frt 10 kr, Kedei Pál 1 forint, Izsák Mózes felső 1 forint, Kecskés Izsák 1 frt, Huszár Izsák Mózes 50 kr, Belső Izsák Dániel 25 kr, Izsák János felső 25 kr, Kecskés Péter felső 25 kr, Illyés János 25 kr, Imreh Izsák Mózes 25 kr, Kecskés István 20 kr, középső Izsák János 25 kr, Bálint János 20 kr, Izsák Ábel 20 kr, id. Illyés Benedek 20 kr, Izsák Mózes heged. 20 kr, Izsák Gergely ifj. 20 kr, Nagy Dániel 20 kr, özvegy Kozma Mihályné 20 kr, özvegy Szederjesi Istvánné 20 kr, Ilyés Benedek ifj. 20 kr, Ilyés Benedekné. Demeter Judith 20 kr, Izsák Mózes ifj. 2 kr, Kovács István ifj. 15 kr, özv. Marosi Mihályné 10 kr, Nagy János felső 10 kr, Szász János ifj. 10 kr, Kecskés Mózes 10 kr, Magyari Mihály 10 kr, Borbély Antal 10 kr, Izsák István felső 10 kr, özvegy Marosy Józsefné 10 kr, Bálint István 10 kr, Fülöp Gergely 10 kr, Hankó József 10 kr, Izsák Mózes középső 10 kr, Bálint György ifj. 10 kr, Marosi György 10 kr, Dankuj József 10 kr, Dankuj János 10 kr, Jakab József id. 10 kr, Hegedüs Izsák Mózes fia, Mózes 10 kr, Kecskés Péter alsó 10 kr. Szederjesi Sándor 10 kr, Kecskés György 10-kr, özv. Marosi Pé-

terné 10 kr, Izsák Gergely idősb. 10 kr, Hankó Izsák 10 kr, Losonczy János ifj. 10 kr, Fülöp Andrásné 10 kr, Szász János idősb. 10 kr, Kozma János 10 kr, Györfi Zsigmond 10 kr, özv. Nagy Sándorné 10 kr, Major Mihály 10 kr, Nagy János ifjabb 10 kr, Nagy Gergely 10 kr. Andrási Lajos idósb. 10 kr, Andrási Péter alsó 10 kr, Hankó Mózes 10 kr, Andrási János idősb. 10 kr, Id. Dankuj István, Bartalis Mihály, Miklós Mihály, Györfy János, özv. Marosi Gergelyné, József István, özv. Ilyés Mihályné, Szederjesi Mózes, id. Fülöp Mózes, felső Kecskés János, Tamási Gergely, ifj. Fülöp Mózes. Kovács György, ifj. Marosi Mózes, Ilyés Eszter, Hankó Gergely, Kovács Mihály, özv Nagy Zsigmondné. Gergely Mózes. Izsák Dénes, Zs. Izsák István, Jakab István, Fülöp Péter: egyenként 10—10 kr; ifj. Jakab József 15 kr, Felsö Izsák Gergely, özv. Horváth Dánielné, Külső Izsák Dániel. ifj. Andrási János, Id. Nagy János, özvegy Szederjesi Dánielné, egyenként 5 krajczár, összesen 62 forint 20 krajczár.

Hankó Domokos III. éves jogász Budapest, a 429. számu gyüjtő-iven: 1 frt 20 kr, Demeter Lőrincz, bölcsészet-hallgató Budapest 50 krajczár. = 1 forint 70 krajczár.

A 364. számu gyüjtő-iven : özv. Mikó Samuné ő nagysága 5 frt, Mikó Dezső ur Abrudbányán 5 frt, összesen: 10 frt.

Csipkés Endre m. k. táviró-tiszt Budapest, kötelezvényileg 20 frt.

Gyöngyösi Béla ur 320. számu gyüjtő-ivén, Maros-Vásárhelyt: Barabási Ferencz 2 frt, Gyöngyösi Béla 3 frt, összesen 5 frt.

Hevér Géza 132. számu gyüjtő-ivén, Szabadkán: Hevér Géza, árvaszéki ülnök, unitárius, 20 forint. Lévai Simon, városi főszámvevő, unitár. 5 frt, Kuntics Lázár, városi adó-számtiszt, unitár. 1 frt, Szalay László, ügyvéd, unitárius, 16 forint. Biliczky Aladár, földkirtokos, unitárius. 10 forint, Vojnics Máté ifj., városi tiszti ügyész. róm. kath.. 1 forint, Manojlovics György, városi tiszti főügyész, gör. n. egy., 1 frt, Gyelmis Gerő, ügyvéd, r. kath., 1 forint, Bedzsula József. tanitó, r. kath. 1 frt, Kulunesits József, városi főjegyző, rom, kath., 1 frt. Vincze György, kir. törv. széki aljegyző, r. kath., 1 frt, Paukovics Andor, ügyvéd r. kath. 1 frt. dr. Schäffer Mór. ügyvéd izraelita, 1 frt, Sztipics Dániel, városi árva-pénztárnok, r. kath. 1 frt, összesen 67 frt.

Tekintetes Koncz György ur és neje Ambaris Róza ő nagysága, Nagy-Borosnyón, 100 forint

Tek. Tompa Imre ur, Budapest, 6 forint, Buzogány Áron, vallás- és közoktatási miniszteri osztálytanácsos ur ő nagysága 40 forint, mélt. gróf Teleki Miklós — julius 16. 1882. tartott isteni tisztelet alkalmából — 10 forint. Simén Elek, telek-könyvvezető ur 361. számu gyüjté-ivén, Szamos-Ujvárt: Báró Kemény Károly 2 frt, Hrobovics Pál 50 kr. Bándi György 30 krajczár. Összesen 2 frt 80 kr.

A csokfalvi unitárius egyház 66. számu gyüjtőivén: Csép Lajos, lelkész 1 frt, Szacsvai Károlina, Csép Lajosné 50 kr, Csép Klára leányuk 1 frt, Benedek János. énekvezér 1 frt., neje, Szabó Julia 50 kr, Benedek Ilona 25 kr, Benedek Irén 25 kr, Lőrinczy Dénes, községi tanitó, református, 1 frt, Szoboszlói László, r, kath. 20 kr, Hadnagy Józsefné 22 kr, tekintetes Koncz András ur 1 forint, Rofaj István felső 20 kr. Szoboszlai Dánielné, ev. ref. 10 kr. Friedmann Farkas, izraelita, Szentistván 40 kr, Oláh János, r. kath. Gyalakuta 1 frt, Faluvégi D. István, unit. 15 kr, Hadnagy Zsigmnnd 20 kr, Kiss Lajos, ev. ref. 10 kr, Reiz Leopoldné, izraelita 20 kr, Csonta András, róm. kath. 8 kr, Bóka János ev. ref. 10 kr, Faluvégi Gergely, unit. 25 kr, Asztalos Juliánna 25 kr, Faluvégi Ágnes, unit. 10 kr, Tar Anna 10 kr, Hadnagy Károly 50 kr, Vári György, reform, 10 kr, Farkas Dániel középső 40 kr, Stefán György, r. kath, 20 kr, Rofaj Gy. József 10 kr, Erkedi Dániel, reform. 5 k., Faluvégi Dp. József, unitár. 10 kr, Rofaj A. Dániel 20 kr, Rofaj A. Dánielné Kovács Eszter 20 kr. Szoboszlai ifj., rom. kath. 5 kr, Rofaj Mihály, felső unitár. 10 kr, Kilyén Györgyné 10 kr, Rofaj G. Dániel 20 kr, Faluvégi Zs. István 5 kr, Hadnagy B. Andrásné 6 kr, Faluvégi Zs, Dániel 4 kr, özv. Csonta Lászlóné 4 kr, Szoboszlai György, r. 50 kr. Boka József, ev, reform. 10 kr, Kilyén János, unitár, 10 kr, Kovács Bódi András 20 kr, Kovács Dániel 10 kr, Benczédi István ifj., cseléd, 10 kr, összesen, 10 krajczár posta-dij levonásával, 13 forint 34 krajczár.

Özv. Szilvássy Miklósné ő nagysága 10 forint, R. Agh Ferencz, ügyvéd ur, Bánffy-Hunyad, 10 forint,

T. Fikker Béla. erdőmester ur 319. számu gyüjtő-ivén, Szász-Sebes: Fikker Béla, unitárius egyházi tanácsos 10 frt, Bomches Frigyes 1 forint, Arz Károly 2 forint, Pech Dezső 1 frt, Szais 1 frt, Maucht Károly 1 frt, N. N. 20 kr, Reinhardt 1 frt. N. N. 50 kr, Gedeon János 1 forint, Dahinten Mihály 20 kr, N. N. 20 kr, Pulch 50 kr, N. N. 50 kr, N. N. 20 kr, N. N. 10 kr, N. N. 20 kr, Bozser Gyula 10 kr, Geindl J. 10 kr, Josef Glaser 1 forint, Móricz Welther 1 forint, Angyal György 2 frt, N, N. 10 kr, B. W. 10 krajczár, Kestler Ferdinánd 20 krajczár, Piso Fr. 1 forint, Pellein 2 forint, Péter Paul 2 forint, Bruszynsky Bódog 50 krajczár, Posch 40 krajczár, Ninger 40 krajczár Lukács János 1 forint, Mater Sándor 50 krajczár, László 20 krajczár, Angyal József 50 krajczár, Rappensberger Márton 1 forint. Összesen 34 forint 70 krajczár.

E közlemény összege 502 forint 6 kr. Ehez adva a 12 közlemény öszszegét. 9957 forint 51 krajczárt, az alap tészen 10,459 frt 57 krt.

Budapest, október 10-én, 1882.

Hajós János,
egyházi gondnok.

Végh József,
egyházi pénztárnok.

Nyilvános számadás.

A kolozsvári unitárius papnövelde „Richmond tanszéké"-nek kegyes alapitónője, néhai Richmond Anna, amerikai hitrokonunk arczképének az „Egyházi Tanácsterem" számára való lefestésének költségére adakoztak:

Főt- Ferencz József unit. püspök 2 frt, Váradi Károly 2 frt, Berde Mózes 2 forint, Ferenczi Mózes 2 forint, Szabó Mózes 2 forint, Molnár Sándor 2 frt, Ürmösi Lajos 2 frt, özvegy Groisz Gusztávné 2 frt. Haller Rezsőné 2 frt, Gyulai László 2 frt, Berde Béla 2 frt, Kőváry Mihály 2 frt, Benkő Mihály 2 frt, Májai István 2 forint, Berde Áron 2 frt, Mikó Imre 2 frt, dr. Gálfi Endre 2 frt, dr. Bartók István 1 frt, Pákei Lajos 2 frt, Nyárády Lajos 1 frt, Máthé György 50 kr. Petrichevich Horváth Kálmán 5 frt, dr. Wachsmann Ede 2 frt, Kovács János 1 frt, Mózes András 1 frt. Péterfi Dénes 1 frt, Jánosi Gerő 1 frt, Nagy Olivér 1 frt, Magyary Géza 1 frt, dr. Nagy János 1 frt, Albert Dénes 2 frt, Weress Dénes 2 frt, Pálfi Ferencz 1 frt, Gál Jenő 1 frt. Csegezi Mihály 1 frt, Barabás Sándor 1 frt, Derzsi Károly 1 frt, Pálfi János 1 frt, Gábos Mihály 1 frt, id. Zsakó István 2 frt, Zsakó János 1 frt, Lőfi Áron 1 frt, Rédiger Árpád 1 frt, Barla Domokos 1 frt, Szathmári Gyula 2 frt, Ágh Ferencz 1 frt, Berde István 1 frt. Lukács Sándor 1 frt, Mikó Miklós 1 frt, Kovács Mihály 1 frt. Összesen: 76 frt 50 kr.

A kép és kép ráma összes költségei 87 frt 78 krt tevén, a be nem gyült 11 frt 28 kr összeget az Egyh. K. Tanács a „Richmond-Alap" kamatjaiból fedezte.

Fogadják a szives adakozók, a nemes czél nevében, mély köszönetemet áldozatkész adakozásaikért.

Kolozsvárt, 1882. okt. 14.

Boros György,
a „Richmond Anna tanszék"
rendes tanára.
